

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ

Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

ՀԱՆԴԵՍ ԱՄՍԵԱՅ

ՄԵՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

1881

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

	Ե.Ի.
ՈՒՂԵՆՈՐՈՒԹԻՒՆ Ի Գ. ՊՕԼԻՍ	311
ԻՄ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ	333
ՔԱՆԻ ՄԸ ԽՕՍՔ ԿԱՆԱՆՅ ԱՆԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ	344
ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՅՐԻԱՐՔԱՐԱՆԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ	350
ԳՐԹՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐ ՇԱՐԺՈՒՄ ՄԸ Ի ՄԱՐԱՇ	356
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ	358

ԶՄԻՒՆԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՂԲԱՐՑ ՏԷՏԷԵԱՆ

ALPHABET
A-Z

1801

ALPHABET

1801

ALPHABET

1801

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ

Մ Ա Մ Ո Ւ Լ

ԺԱ. ՏԱՐԻ

1881

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ Ի ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ*

ՆԱՄԱԿ Գ.

Սիրելիդ իմ Մամուրեան,

Կիրակի առտու, չգիտեմ ինչո՞ւ, անտանելի ձանձրոյթ մը բաժն մտնի (pulpe) մը պէս սիրտս զրաւելով կը ճզմէր: Երբ կը փռնատէի այս ձանձրութեան պատճառը, յանկարծ յիշեցի նորանշան վճիռներու նմանող այն ախորժելի կատակներուդ մի քանին, որով երբեմն ելեկտրապէս ցնցելով կը զրդուես իրենց ծամելիքը

* Տե՛ս հիւսիսային ահաբեկի, էրէն 281:

խախտելու չափ յօրանջողները անգամ, և որոնց մին էր պնդել թէ ձանձրանալը լեցուն քսակ և թափուր սիրտ մ'ունենալ է . . . :

Ստուգիւ կը ձանձրանայի սաստիկ՝ առանց սակայն ոսկեբուղխ գրպան և դատարկ սիրտ մը կրելու, երբ յանկարծ դուռս զարնուեցաւ, բացուեցաւ, և ներս մտաւ Պարոն . . . որ քու հին և իմ նոր բարեկամներու մին է :

Պարոն . . . հիմա գրեթէ երեսներկու տարեկան, միջահասակ, թխագոյն, երեսոսի պէս սևահեր և սևալին, վայելչակազմ, գրեթէ վառվռուն, սոսկուն, փոքր ինչ յամառ և անաչառ, մոռացողոտ և անհոգ երիտասարդ մ'է, հայ մ'է՝ բառին ամբողջ նշանակութեամբ : Ոչ պահանջոտ դաղափարներ և ոչ ալ ուռեցիկ զգացումներ կը տածէ : Քիչ կը կարգայ՝ կարգացածը լաւ մարտելու և ժամանակիս հաճախեցէն զանազանուելու համար : Իր խելքը և ժամանակը ազդին յառաջդիմութեան կը ծառայեցնէ, խոնարհամտութեամբ կը խօսի, մտիկ ընել պիտէ, պատիւը կրօն մը կը համարի իր խղճին համար՝ որ նուաստ զիջումներու անընդունակ է, ճշմարիտ տաղանդը կը սիրէ և կը յարգէ առանց նախանձի, Պօլսի քանի մ'անմօրուք սովեւատիկներու և մօրուքաւոր պրշախներու գէմ սրտմտութեամբ կ'որոտայ երբ զրգուռի : Իր արժանապատուութեան վրայ կը հսկէ՝ իր ձագը պաշտպանող վագրի մը պէս, առանց երբէք հաւանելու անպատիւ համակերպութիւններու կամ վատ լուութեան մ'իր այս զգացումին գէմ անիրաւարար յարձակողներուն առջև : Իր մտահոգութիւններուն գլխաւոր առարկան է ողնաոսիւնը շտորվեցնել ծռելու մարդկային բռնութիւններու առջև, անմուռն խոնարհելով սակայն լոկ կնային բռնապետութեան առջև, և ընկերական անխախտ դիրք մը ստանալ, վասն զի առանց անկախութեան ազատութիւն և առանց աշխատութեան անկախութիւն չկայ : Հետևաբար ժրութեամբ կ'աշխատի՝ զրիչը զրպանը կոկելու, իսկ լեզուն գրութեան սիրուհի մ'անխժեղու յատկացնելով . . . :

— Եթէ աղատ ես այսօր, շուտ հաղուէ՛ սղուէ՛, ճանբայ ելնենք, ըսաւ Պարոն . . . :

Սղուելու կամ շքուելու հրամանը հետաքրքրութիւնս շարժեց :

— Հարսնիք կ'երթանք, հարցուցի :

— Հարսնիք կամ Բրինքիբօ, մի և նոյն բանն է : Տէ՛, շուտ ըրէ՛, պատասխանեց :

Ա. Պօլիս դալէս 'ի վեր կը փափաքէի տեսնել այս կղզին, և

սակայն չկրցեր էի կատարել փափաքս՝ սովորութիւն չունենալով մինակս արքայութիւն անդամ երթալու :

Ուստի պատմական , աշխարհադրական արշիպեղադոսի մը տեսքը վայելելու , բիւզանդեան սիպարիթներու կամ կենսամոլներու և բնական զեղեցկութիւնով սփոփւողներու ժամադրութեան վայրն այցելութիւն մ'ընելու հրաւէրը ընդունեցի առանց դեղեւումի , և իսկոյն կամուրջը հասանք , շոյենաւ մտանք և տեղաւորուեցանք՝ խուռներամ անցորդներու հոսանքէն քշուելէն և անոր ասոր արմուկին զարնուելէն ետք :

Քիչ մը շունչ և հանգիստ առի , ապա նայուածքս բոլորտիքս ժուռածեցի անգամ մը :

Թէ՛ զեղեցիկ և թէ՛ չքեղ սեռին վերաբերող բարեւոնեան բազմութիւն մ'անհամբերութեան ցոյցեր կը տար ժամ առաջ ճանքայ ելնելու համար :

Քանի մը հասակաւոր մարդիկ լրաթերթ կը կարդային : Այս կ'որոճար Վաթիկն մի հալը հալը , այն կը ջանար մարտելու Մաթին նորեկ շարագիրներուն նորախօսութիւնները և տքնութիւնները՝ Պ. Իւթիւճեանին կոկիկ գրչին չափազանց հանդիլը դատապարտելով , ուրիշ մ'ալ Քար Տիւ Պաֆֆի հայասիրութեան վրայ կը ցնծար , և ոմանք ալ՝ իրենց կասկածոտ նայուածքը կարծես լրտեսի մը յանոսական գէմքին վրայ սեւեռած՝ իրարու ականջին կը փսփսային , թերևս պառնաստուած դատական մեծ արամի մը յեղակարծ փոփոխումներուն ականարկելով , իսկ շատերը կը խօսակցէին իրենց տօհմային բարբառով : Տաճիկը թուրքերէն , Քրենիկը ֆրանսերէն , անգլիարէն կամ իտալերէն , Յոյնը յունարէն , Եփրայեցին հրէարէն , Լուսաւորչական հայն Արամի , Հասունեան կաթողիկէ հայն ալ Օսմանին լեզուն կը խօսէր՝ իբր անաղկի և անլեզու , իսկ Սափուացի պատանի մը կիթառի մ'աղկըր քերելէն և ազատաշունչ երգ մը նուաղելէն ետք իր աշխատութեան վարձքը կը մարտէր նախ շքեղապէս հաղուածներու զիմելով , իբր թէ հաղուստի կապուստի պերճութիւնը սրտի պերճութեան բայարձակ ապացոյցն ըլլար . . . :

Փեղցրներու , փեսուրներու , երփներանդ ժապաւեններու , նորածն և զունեղ րօպաներու և լօգիկներու պերճանքով շքացող արամբի և այրի կիներ , երիտասարդուհիներ , սպառնուհիներ կը խլրտին , կը ծիծաղին , կը ժպտին , մերթ բերնով , մերթ աչքով կը խօսին , մին սիրամոյր աղքատի մ'առջև պլքասիրաբար և կար-

ծես անզղուշաբար երևան կը հանէ Փիտիասին գրոյլն արժանի, հրքաշէն և բարեձև ոտ մ'որ անձուկ և կոկիկ «Գարբէնի մը կամ Լոսի Գիւղէան բարձրակրուկ կօշիկի մը մէջ կը չարչարուի, միւսը Ժիւէնի ձեռնոցի մը մէջ սեղմուած նեղ ու նուրբ մատերը զլուխը կը տանի՝ աւելի բոլորաձև և մագուռ բազուկի մը թաղուն փառաւորութիւնը գուշակել տալու քան թէ գնդասեղ մը տեղաւորելու համար, և սա սղաւոր գեղանին ալ՝ իր պատուոյն փոսապեղին (fossoyeur) գիրկը նետուելու պատրաստ աղջկան մը կուրծքին պէս ելէն՝ շառնոզ սրտին բաղխումը զսպելու փորձ կ'ընէ համեստաբար՝ չարամիաներու քմծիծաղը, հետաքրքիր կնոսրներու ուշադրութիւնը չորդուելու, և կամ իր սուղին անկեղծութեան և յախտեթութեան օրինակով հաստատելու համար թէ կինն ալ կամք և յարատեւութիւն ունի, և թէ ուխտ մը կատարելու և բարոյական հրիտակ մը յարգելու կարող է այրասէս, և այս ամեն բնական կամ շինծու ձևերու, շարժումներու և սեթեթեմներու ծարախ իդասէրներ մեղրի լուսնէն կարմիր լուսինն անցնող ամուսններու կամ եղբայրներու, կամ բարեկամներու հետ կը խառնուին, թիթեռներու պէս կը թռչտին ականխտիղ լոյսերու բոլորտիքը, ամեն մէկն իր խելքը գեղանիի մը տալով և օրուան զօսանքը անըջային կամ իւրական երանութեան յոյսով մը համեմեղով . . . :

Աւերջասէս շոգնաւոր շարժեցաւ՝ Գառը-Գիւղի ուղղութիւնը բռնելով :

Սուլբան Ահմէտի, Այա Սօֆիայի, Պայաղիտի մզկիթներուն, Սէրայ Պուրնույի փիերուն և վտանգաւոր հոսանքին, ապա այս հրուանգանին ծայրը կանգնած հինաւորաց պալատին կը նայէի, որուն վրայ շրջափակ և լքուն սլարտեզի մը նոճիները, եղևիններն և սօսիները տխուր շուք մը կ'արձակէին, շուք որ Օսմանեան կայսրներու և կայսրուհիներու այս դարաւոր հանդստարանին վրայ կարծես անոր ներքին և հին դաղտնիքներու իբր մի խորհրդաւոր նշոյլէ կ'անդրադառնայ և մարդուս ուշը դրակելով խորունկ մտմտութիւն կը տանի : Երևակայութեանս առջև կը բերէի հեշտութեան, շալուութեան, բացարձակապետութեան այն անտիպ և դարաւոր արամները որք՝ քաղաքականութեան հետ կապակցութիւն չունենալով՝ արքայական ծնունդները, ամուսնութիւնները, պատերազմները, աշխարհակալութիւնները արձանագրելը բաւ համարող վեհերոտ կամ կողմնապահ պատմիչներուն ուշադրութենէ կը վրիպին, և սրնոց

վրայ նոր Ժիւղէնալի մը զրիշը տակաին չհամարձակած է ճուրն-
շէշ :

Մահմէտական պերճու թիւններու , սիրային տրամներու լքուն տե-
սարանի մը , ճարտարապետական հնութեան մը , հաւքներու և քա-
ջերու յատուկ մոզական բնակարանի մը տեսքն ու զաղափարը մինչ-
դեռ ուշս կը զրաւէին և յուզմունքով կը համակէին զիս , «Ալ-
համպրա , Ալհամպրա , պալատդ գիւթական , զոր ողիւները շինե-
ցին՝ երազի մը պէս ոսկեզօծելով և ներդաշնակութեամբ սղորե-
լով» , ըսի մտովին Վիդթօր Հիւկոյին յետագայ նշանաւոր տողե-
րը յիշելով :

L'Alhambra! l'Alhambra! palais que les génies
Ont doré comme un rêve et rempli d'harmonies;
Forteresse aux créneaux festonnés et croulants,
Où l'on entend la nuit de magiques syllabes,
Quand la lune, à travers les mille arceaux arabes
Sème les murs de trèfles blancs!

Եւ յանկարծ Յեպին Ապէն-էր-էի հեղինակին երեակայութեան
առաջնորդութեամբ միտքս Խւրոպայի արեւելեան յետին ավերէն
դէպ 'ի Կրընատ կը սրանար և կը թափառէր մաւրիտանեան այս
հոյաշէն և ճարտարապետական հրաշակերտին վրայ և պահ մը մե-
լամաղձօրէն կը բաղդատէր անոր անցեալը Օմանեան ապարանաց
անցիւղին և ներկային հետ :

Մաւրիտանիկ իշխանները քրիստոնեայ աշխարհի դէմ իրենց մղած
ճակատամարտներու և ոտքած յաղթանակներու դափնիններուն վրայ
և Ալհամպրայի հեշտաւէտ ստուերներուն ներքեւ կը հանդէին ,
դրականութիւնը , գիտութիւնը , զեղարուեստները կը պաշտպանէին ,
բանահիւսութիւնը կը ծաղկեցնէին , սիրոյ , երանութեան , զեղիւն-
ութեան նեկտարովն արբշիւ՝ կը մոռնային սակայն իրենց բնական
վեհանձնութիւնը , համբերատարութիւնը , արիւթիւնը , յարա-
տեւութիւնը և այն ասպետական յատկութիւնները որով առեն մը
Խւրոպայի ահ ու դող ազդեցին , առաթուր կը կոխէին արդարու-
թեան և ճշմարտութեան սկիզբները , Սպանիացոյց և ուրիշ հպա-
տակաց իրաւունքը և աղատութիւնը կը սանձէին , տկարին դէմ
յարձակող զօրաւորը անպատիւ կը ձգէին և կը խրախուսէին իսկ՝

տոհմային տարրի տիրապետութիւնը ընդարձակելու և զօրացնելու գիտաւորութեամբ, և այս ընթացքով իրենց դէմ կը զրգոէին հսկանական ժողովուրդները որոնց մշտնջենական հաւատարմութիւնը և համակրութիւնը շահելու պարտաւոր էին . . . : Արաքացւոյ այս մոռացումն, այս մեղկութիւնը, այս բռնարարութիւնը, այս կողմնապահութիւնն և անհեռատես քաղաքականութիւնը հուսկ յետոյ իրենց պէս ասպետարարոյ և քաջազուն ազգի մ'անկախութեան և հայրենեաց գերեզմանը պեղեցին . . . :

Եթէ ներկայն անցեալին օրինակէն չօգտիր, ի՞նչ բանի կը ծառայէ պատմութիւնը . . . :

Մինչ այս մինչ այն, շողենաւ կը մօտէր Քաղկեդոնին : Հեռուէն գիտեցի Գրգ Գուլէսին կամ Լէանտրի աշտարակը, և տըրտմալի զաղափարներուս յաջորդեց միութարական տեսիլ մը, ուրախութեան զգացում մ'երբ խորհեցայ ժամանակին զօրութեան և մարդկային բարեշրջումին (évolution) յաւիտենական օրէնքին վերայ : Այսօր իր փարոսով գիշերին, իր լոյսով խաւարին հետ կը կուռի, նաւերուն ընթացքը կ'ապահովէ և յատկապէս ծովային երթևեկութեան կը ծառայէ աշտարակ մ'որուն հիմերը Մանուէլ Գօմնէն կայսեր օրով ժայռի մը վրայ դրուեցան՝ Ասիան Եւրոպայի հետ շղթայով մը կապելու և Վոսփօրին անցքը արդիւնէլու համար* :

* Յայտնի է թէ Լէանտրը չէ թէ Վոսփօրէն այլ Երևանայի ծովէն կ'անցնէր իր տիրոհին՝ Հերոն՝ Գրգիւն համար, ուստի Եւրոպայի և Եսիայի Գրգ-Գուլէսին Լէանտրին աշտարակը անուանելով : Հարկը թէսէն պարտնէրու հետ կը կարծէ թէ Մանուէլ Գօմնէն է այս աշտարակը շինողը, ի՞նչէն Նաւ թէ Վոսփօրէն անցքը արդիւնէլու համար դրոշմ շղթային մէջ ծայրն այս աշտարակին ծայրին կապուած էր : Կը պարտաւորէ խոստովանիլ թէ ուրիշ նշանաւոր ուղեւոր մը, Էմիլ Իդաւիէր, համարի չէ անոր հետ : Այս վերջինը կը կարծէ Նաւ թէ շղթայն Մերայ-Պարսկոյի ափանէին Կալաթայի ծովէնցէրէն երկնցած էր : Գրգ-Գուլէսին նկարագրէ Օսմանցոյ մէջ աւանդութեան մը կայ, զոր Էմիլ Իդաւիէր կը յիշէ : Ահա այս աւանդութեանը Գնդակի մը կանխաւ խաղաղած էր Սուլթան Մեհմեդիէն թէ իր աղջկէն մէկ մը խայրուելով պիտի մեռնէ : Սուլթանն աղջկէն բանդարիւնէլու համար շինել պահանջ Գրգ-Գուլէսին ուրիշ և է ողջան չէր իրար տրուել : Մեհմեդ Հեմիտ (այս է բանդարիւնցած

Երբ շոգենաւին անիւները վերստին սկսան դառնալ և հետզհետէ հեռանալ ֆաղկեդոնի սահմաններէն, ֆէնէր Պաղչէսիի ախորժեկի եզրերէն, երբ Մարմարայի երկնագոյն ընդարձակութիւնը մեր առջև պարզուեցաւ, Պիթինիայի ափունքը, դալարազարդ բլուրները, վիմուտ ու գերբուկ լեռները, Նիկոմիդիայի ծովածոցին առջևի կղզիներն երբ սկսան ուրուագրիլ, Պարոն . . . որ մինչև այն ատեն ծածանի մը պէս լուռ կենալով կը մտածէր՝ թերեւս սրտին թաղուհին կորցող հայ Տօն Ժուանին յիշատակը անիծելով, բերանը բացաւ և ցոյց տուաւ ինձ անցորդներու խումբ մը զոր կը կազմէին երկու կին և երեք պարոն, և առաջարկեց հայթայթել ինձ անոնց հետ տեսութիւն մը :

Իսկոյն հաւանեցայ առաջարկութեան և տեսնուեցայ խումբը կազմող հայերուն և հայուհիներուն հետ, որք անունս ճանչեցին կամ ճանչել ձևացուցին : Հայուհիներուն մին հասակաւոր, միւսը դեռահաս, երկուքն ալ փոքր ինչ ուսում առած կ'երևային : Հազիւ տասը վայրկեան տևող խօսակցութեան մ'առթիւ քանի մը լեզու խօսեցան, ֆրանսայի նշանաւոր հեղինակներու շատերուն անունները յիշելու չդիտեմ ինչպէս առիթ գտան, խելանի երեւալու ջանք ըրին, մերթ ընդ մերթ լաւագոյն համարեցին հանճարամտութիւն ցոյց տալով չարամիտ սեպուիլ քան թէ ազնիւ զգացում մը յայտնելով բարեսիրտ երեւալ, և երբ աւարտեցաւ մեր խօսակցութիւնը, զիտէի արդէն թէ ինչ օտարասիրական զաղափարներու և զծուծ զգացումներու տէր էին անոնք :

Անշուշտ ընտիր զգացումներու հետ նոսե ընտիր զաղափարներ ունենալ, սրտի կրթութեան հետ նաև մտքինը ընդունած ըլլալ կի-

նէրանուհիին անունը) հոն մեծցաւ և խիստ գեղանի տարած մ'եղաւ : Իր գեղեցկութեան համեմատ գորածուելով հասաւ մինչև Պարսեց շահին որդեայն ախանջը : Սիրահարեցաւ պարսիկ իշխանազանը և միջոց գտաւ գեղանի Մեհար Հէհիպին հասցնելու ծաղկեփռան մ'որուն խորհրդաւոր լեզուն իր սէրը պիտի յայտնէր կալանաւոր դիւանին : Իժեհաղաբար ծաղկեանեան մեջ ապրիտէ եր իժ մ'որ խայիւնց կայսերազուն գեղանին : Ղե մեհարն վրայ եր երբ յանկարծ հասաւ իր սիրահարն և անոր կենդան ազատեց ընտանաւոր վերսը ծծելով : Սուրբան Մէհէմէդ Պարսեց շահին որդեան Կալանիւնը վարչապետեւա համար անոր կնուսեան որոտա Մեհար Հէհիպը :

ներու համար մեծ ոյժ և անկշռելի առաւելութիւն մ'է : Կան կեանքի մէջ պարագաներ ուր միտքը սրտին օգնութեան կը համարի : զազափարը թե կը տայ զգացումին : Ըստ իս ոգորմելի ճակատագրի մը սահմանուած կը սեպուի այն ազգն ուր կիները հարեանցի կըրթութեան և դաստիարակութեան մը շարքով կը զարգարուն , իրենց սեպհական և բնական գերը բոլորովին կ'ուրանան , զեղեցիկ զգացում մը զեղեցիկ խօսքի մը կը զօհեն* , զգուելու տեղ կը խայթեն , շոյելու տեղ կ'ապտակեն , և իրենց ֆիզիկային յատկութիւնները նիւթական առաւելութիւններու միջոց և զէնք կը համարին աւելի քան թէ իրենց և ուրիշներուն երանութեան համար 'ի բնուստ շնորհուած զեղեցիկ պարզեններ :

Կէսօրին մօտ Բրինքիբօյի կամուրջը հասանք , և մեր առջի դործն եղաւ ճաշարան գիմել : Սեղանին տեսքը , գինիի շիշերուն շարքն արդէն սկսան գոհունակութեան հով մը տալ ինձ , նա մանաւանդ Պարոն . . . ին , որ դադրեցաւ ունքը պոստելէ : Շարայի նախանձը գրգռուէր թերեւ մեր ծամելիքի ժրութենէն , զոր կ'արծարծէին Պարոն . . . ի յեղակարծ զուարթութիւնն և ճարտասանութիւնը՝ ալգօօլեան շոգիներու ազդումին շնորհիւ : Գրեթէ Կարկանդուայի յատուկ կերուխումէ մ'ետք երբ հասաւ բապլէական վայրկեանը , ահա հռոմէական քաջերու , ահա պրետորական պահակներու յետինը , ըսաւ Պարոն . . . ոսկի մը նետելով պանդոկապետին առջև :

Իսկոյն կառք մտանք՝ կղզիին նշանաւոր վայրերը տեսնելու , քիչ մը հով առնելու և մեր գլուխի շոգիները ցրուելու համար :

Եթէ Պօլսի , Իզմիրի և Թիւրքիայի ուրիշ քաղաքներու մէջ կառքով զլտորուիլը տանջանք մ'է , կը խոստովանիմ թէ վայելում մ'է Բրինքիբօյի շրջապատ կառուղիին վրայ , ուր անիւներն անարգել կը հօլովին , կը սահին առանց ամենափոքր ջնցումի :

Ինչպէս գիտես , գիւղը կղզիին հիւսիսային ծայրին վրայ շինուած է : Գարնան վերջին ժամանակ և ամառուան մէջ Բերայի հայ-լայֆն (high-life) , Աղէքսանդր Տիւմայի կէտաւարէն վերաբերող էրգիւրեան կենսամունները , ինչպէս նաև կուրծքի կամ սիրոյ հիւանդութեամբ տառապողները , զիշերը խաղարանի մը բո-

* Quand les femmes se mêlent d'avoir de l'esprit, le royaume est en danger; les beaux sentiments s'effacent sous les beaux mots.
ARSÈNE HUZSAYE.

լորտիքն իբր տուէղ թափառող և ցորեկը Քոսկին (Borsa) քմածին հետաութիւններու գէմ կռուելով բաղդին անիրաւութիւնները սրբազրելու ջանացող անարծաթ և գունաբեկ Լօպարարմօնները հոն կը չուեն :

Արդարեւ երջանիկներու և ապերջանիկներու համար ժամադրութեան և օգափոխութեան զմայլելի վայր մ'է այս կղզին զոր բնութիւնն իր անբաւ ճոխութեամբ և մարդս իր շահադիտական գործունէութեամբ զարդարեր են , և որուն բարձունքէն հետաքրքիր և հողեպիշ հիանալու տրամադիր ուղեորին նայուածքը զինքը շրջապատող բնական պերճութիւններու և շքեղութիւններու հմայական աղբումին ներքեւ նախանձելի անհոգութեան մը հայելին կը դառնայ , և տարտամ ու թարթափուն կերպով կը թափառի շրջափակ հորիզոններու , երկնային անբաւութիւններու և վիհեր ծածկող ջրային կապտադեղ մակերևոյթներու վրայ :

Ժամի մը չափ յամրարար մեր պտոյտը շարունակելէն ետք նոճիներու անտառի մը մօտ կառքէն վար իջանք , գրեթէ մագլցելով վեր ելանք բաւական ցից զառիվերէ մը , և կրային ու վանաքարոտ գետնի մը վրայ , ծառի մը շուքին տակ Լածձարօնէի պէս ծուլութեամբ նստանք՝ կէսօրուան արեւին ջերմութիւնը մեղմող զովաշունչ քամին և անտառին խնկաբոյր օդը ծծելու և հանգչելու համար :

Շքեղ տեսարան մը կը պարզուէր մեր առջև :

Բրինքիբօ կամ Գըշէլ-Ապսը իր բարձր դիրքով և հինգ հազարամեդրի չափ տարածութեամբն իբր թաղուհի կ'իշխէ՝ Նիկոմիդիոյ խորշին բերանը սփռուած միւս կղզիներուն վրայ զոր եւրոպացիք Իշլանայ , իսկ յոյները Բերինէր (Բերինէ) կ'անուանեն : Այս կղզիներն են Բրօթէ կամ Գըշէլ , Անթիկօն կամ Պօշէլլը , Խալքի կամ Հէյլէլէ , Բօպիթօ կամ Թառաշան , Անթի-Բօպիթօ կամ Սափէֆ-Ապսը , որոնց միջևէն նաւակներ կը սահին հանդարտիկ , կամ պղտի շողենաւներ կ'անցնին , արշիբեղեան լաբիւրինթոս ուր ատենօք Պարսից և Տաճկաց նաւախումբները կը մրցէին Բիւզանդիոյ վրայ յարձակելու համար . . . :

Եթէ հիւսիսային կողմին վիմուռ և չորաբեկ բարձունքը մեկուսի թողունք , Բրինքիբօն մրդաստաններու , ձիթենիներու , նոճիի անտառներու , այգիներու , պարտէզներու , ճոխ ու շուշլ բոյսերու ղեղեցիկ փունջ մը կը կազմէ , և երկրային բերկրութիւններու ծա-

րաւի երջանիկները կամ բարոյական վիշտերու նահատակ ապերջանիկները բանաստեղծական ծուլութեան և երանութեան, նաև միութարութեան և սփոփումի անընդհատ հրաւեր կ'ընդունին Մարմարային այս թագուհին: Յիրաւի այս թագուհին արժանի է Իշխանաց կղզի ըսուելու, և բիւզանդեան իշխաններն և իշխանուհիներն՝ որոնցմէ մնացած է այս անունը՝ երբ անոր հրաշալի գիրքը, սննդաւէտ օգը, առողջարար կլիման վայելելու և միանգամայն երկնային արքայութեան հեշտութիւններէն չզրկուելու համար հոն հոս, բլուրներու կուշտերուն վրայ, ձորերու մէջ ամառատուններ, վանքեր, քաւարաններ, եկեղեցիներ կը շինէին, անշուշտ չէին զուշակիր թէ գեղանին և խելանին Իրեն, Հարուն—Էլ—Բաշիտի առջև խոնարհելով իր կայսերական թաղին և դահլին իբր փրկանք իր արժանապատուութեան մնացորդը նուիրող կայսրուհի մը, զաւկին աչքը փորել տուող իժասիրտ և փառամուր մայր մ'այս կղզիին մէջ պիտի բանտարկուի ցմահ: Թէ զեղեութիւններու և ցնծութիւններու այս ալեծօփ օթեանին մէջ բիւզանդեան ուրիշ իշխանուհի մ'ալ, Զօի, Միշէլ Գալաֆաթի անողորբելի կամքին ներքև պրկուելով կրօնուհի պիտի ըլլայ՝ սիրողի մը հետ դաւադրելէն, բիւզանդեան կայսրներու պալատը Տէֆաթերմէ նմանցնելէն և կնային բռնամոլութեան մ'ամեն քմահաճութիւնները կատարելէն ետք Սուրբ—Բաթրիքի ծակը* մանելու և իր մեղաց քաւութիւն գտնելու համար: Ինչո՞ւ չէ. միթէ Մադգաղինէ աղանիի մը պէս անմեղ չեղաւ արտսուքոյն ու խնկաւէտ խղերով աշխարհիս Փրկչին սրբաշուք ոտները լուարէն և մագերովը սրբելէն ետք. և միթէ երբեք զթոռ ու կարեկից սրբութիւններ պակսած են դահազուրկ մեղուհիներու համար, ոսկեթել առադասաներու մէջէն և թաղակիր ամուսիններու զիրկէն զիշերը լուելեայն դուրս սպրդող և Հուամբ շուկաներն արշաւող Մեսալիներու համար . . . :

Մինչդեռ այսպէս կը խորհէի ու միանգամայն անպարտար կը լափէի այս կղզիին ներքին և արտաքին բնական գեղեցկութիւնները, անդամ մը պատահաբար Պարոն . . . ին նայեցայ, ձեռքին մէջ լուսանկար մը, և հանդիպակայ կղզիներուն մէկին վրայ տընկուած աչքին մէջն ալ արտսուքի կաթիլ մը տեսայ: Իր զուար-

* Իբլանդայի մէջ Կարայը մը կայ զոր Իբլանդայի + Սուրբ—Բաթրիքի քան կը կ'անուանեն և Կառարունին դուռը կը համարեն: ՎՕԼԹԵՐ

Թութեան այսպէս տրտմութեան փոխուած ըլլալը զարմանք տուաւ ինձ, և արդահատական յուզումով մը հարցուցի .

— Ի՞նչ կը լաս :

— Զգացումի մը մահը, պատասխանեց :

Այսերուն վրայ սկսաւ շիթ առ շիթ հոսիլ իր արտառքը : Պահ մը լռեցի՝ իր վիշտը յարդելու համար :

Նամակիս սկիզբն ըսի արդէն թէ Պարոն . . . կ'անիծէ բացառիկ սիրուհի մ'որուն պատկերը քովն էր արդ : Յիրաւի զմայլելի՛ կին : Ստիպումներուս տեղի տալով պատմեց ինձ այս մահուան բուրբ պարագաները : Առաջին սիրոյ իբր նահատակ մը սրտամոլութեամբ ու ճարտասան լեզուով նկարագրեց զինքը մատնող դրոժանին գեղեցիկութիւնը, հրապոյրները և միանգամայն խաբէութիւնները, սեղոյներով նկարագրեց անոր սիրտը, որ իր ըսածին նայելով՝ յոռի կրից և վարշելի զգացումներու աղմուկ մ'էր : «Ով կիսանոսն անցնի այդ սրտէն, զարձեալ չմաքրուիր»^{*}, կ'ըսէր, և, զարմանալի՛ բան, Պարոն . . . ին անհնարին ատելութեան զգացումի մը հետ նաև սիրոյ զգացումի ազդեցութեամբ դրաւուած ըլլալը կը դիտէի :

Արդարև տրտում և դժբաղդ էր Պարոն . . . : Ատեն մը բարոյական անեղբուրիւն մը կը կրէր իր սիրտն և երանութեան կը հաւտար : Հիմակ՝ այն անեղբուրեան զրկուելէն ետք՝ յանկարծ կը գտնուէր Ֆիզիկական աշխարհի մ'անեղբուրեան տեսարանին առջև . երկու անհունութիւնները իրարու հետ կը բաղդատէր, ևս քան զևս դառնութեամբ կը համակուէր՝ զլսովին անմխիթար, և այս սիրաբեկ սիրտն իր վիշտը կ'երգէր : Տե՛ղն էր երգելու . . . :

Առաջին տրիփէ (passion) մը դրաւուած սիրտ մը, յուսահատութեան մատնուած հոգի մը սոխակի կը նմանի երբեմն : Մին իր գերմարդկային ներդաշնակութեան դայլայլիկները նուաղելու համար վարդենիի ոստի մը, միտն ալ իր անգունդներէն ժայթքող վիշտերուն մըմունջները և հեծկլտանքը երգելու համար անեղբուրեան մը վրայ թառելու պէտք ունի . . . :

Նենգասիրտ կին մը Պարոն . . . ի առաջին գողտրիկ զգացում մը սպաննած և անբարձրեւելի վիշտ մը տուած էր անոր . ես ալ այս վիշտը սպաննելու փորձ մ'ընել ուզեցի :

* L'océan y passerait sans laver la souillure.

— Բանբեկամ, ըսի յուզումն զսպելու ջանալով, կը տեսնեմ որ տակաւին շատ անփորձ ես սիրոյ և կիներու մասին: Տղայութիւն է այդքան զգածուիլ և վշտանալ այնպիսի կնիկի մը համար, որ քեզի սիրել ձեացնելու և ուրիշ մը սիրելու սատանութիւնը ունի: Այր հաւանիմ թէ այդ կինն իր դէմքին վրայ և գեղեցկութեան մէջ հեշտութեան անհաշուելի խոստումներ դրոշմած է, սակայն անուրանալի է թէ սիրտն ալ մատնութեան և անհաւատարմութեան անսպառելի հանք մ'է: Այր լաս, վասն զի մատնուեցար, վասն զի ուրիշ մը տեղդ բռնեց, և սակայն այսպէս լացդ կ'ապացուցանէ թէ տակաւին կը սիրես զինքը, այսինքն իր գեղեցկութիւնը և հրապոյրները: Քանի որ հիմակ այրի է, աշխատէ սիրուելու և երջանիկ ըլլալու: Ազաւորութիւնն ինչ ինչ կ'ինելու համար սիրելու գրգիռ մ'է աւելի քան թէ արգելք: Ա՛րսես թէ ուխտ ըրած է յաւիտեան իր սիրականին սուզը պահելու: Այր ցաւիմ միամտութեանդ վրայ: Այդ տեսակ այրի և գեղանի կին մ'իւր մարմնային հրապոյրները սևերով կը ծածկէ, այլ սիրտը ոչ երբէք . . . :

— Ամմ կը բանդադուշես, և կամ բնաւ չես սիրած, ըսաւ Պարոն . . . :

— Շէյքսպիր կարդացիր երբէք. ահա քեզ սպաւոր կ'ին մը, լէտի Աննա, որ իր ամուսնոյն դազադին քով և անոր սիրտը զաշունդ ապիրատին առջև հերարձակ կը լայ, մարդասպան իշխանագունին, Բիշար Երբորդին սիրաբոյր խօսքերուն իբր պատասխան աւնոր երեսը կը թքնէ, դանակը անոր սիրտը մխելու և իր հօրն ու նաև կենակցին վրէժը լուծելու կը պատրաստուի Գօրսիդացի ամուզունի մը կատուութեամբ, և սակայն վայրկեան մ'ետք, մի և նոյն դադադին քով իր անձը և սիրտը մի և նոյն անզգամին յանձնելու կը հաւանի: Ահա կ'ինը, ահա սպաւորութիւնը: Խե՛հ ես, ի՞նչ ես: Լոկ անկողնի ընկերուհի ըլլալու արժանի և հիմա քեզի սիրելու պատրաստ կ'ին մը, ինչպէս է դրոժանդ, արտսուքիդ և ոչ մի կաթիլին արժանի է: Պիտի ըսես զուցէ թէ ա՛լ չես ուզեր սիրել զինքը քանի որ ուրիշի մը զահեց քեզի: Բայց այդ հաշիւը սխալ է. այդ զգացումն անհիմն է: Սիրէ՛ պահ մը, և ապա մոռցիր զինքը: Ի՞նչ կ'ըսէ Տէժընէ իր բարեկամին Օղթավին որ քեզի պէս խնդ էր և օշինդրի մէջ կը փնտռէր իր ցաւերուն դարմանը: «Արին երկնային բրուտէ մը շինուած անօթ մ'է, իսկ իր պարունակածն, իր սէրն անմահական նեկտար մը: Խմէ՛ այդ նեկտարը,

երջանիկ եղլիւ պահ մը, և ոտքիդ ներքև խորտակէ՛ անօթը»¹։ Եթէ անօթն է սիրածդ և չէ թէ նեկտարը, այն տտեն սիրահար չես այլ ճարտարալէտ (artiste) մը, և իբր այն կը փնտռես դեղեցիկ ձևերու և դիժերու հրաշակերտ մը։ Իսկ եթէ լոկ նեկտարն է, բուն իսկ կինն է, այս կամ այն էգն է սիրածդ, և եթէ ատոր մատնութեան վրայ է լացդ, վայ խեղքիդ. ուղածդ կին, սիրուհի ըլլայ. միթէ այդպիսիներ կը պակսին քանի որ հիմա դաս մը կիներ փոխանակ զգալու կը հաշուեն, և չեն կարմրիր ծափ զարնելու Մարգարէի Կր Մօքէնի այն յառաջաբանին ուր Թէոֆիլ Կօթիէ մօլութիւնը կը ջատագովէ . . . : Ախճակդ լաւ, հասակդ երիտասարդական, առողջութիւնդ քաջ և քսակդ պարարտ է. ուրեմն՝ փոխանակ վայնասունով մաշուելու՝ զնա՛ սիրէ՛ դրո՞ւման սգաւորդ, կամ մոռցիր զինքը ուրիշի մը դիրկը նետուելով։

— Աստուած քեզ ալ խեղք տայ, ըսաւ Պարոն . . . բարկանալով և թերեւս չգիտելով թէ իմա չէին այն կարծիքները զոր յայտներ էի կրակին վրայ խղ թափելու պէս։

Հոգեհաւը սկսաւ սուլել. կառք մտանք նորէն, նաւամատոյցը հասանք, շողենաւ մտանք և մեկնեցանք կղզիէն, և երբ կալաթայի կամուրջին վրայ իրարու մնաս բարեաւ պիտի ըսէինք,

— Յոյսդ մի կարեր. կինն ողորմած է, ըսի։

— Աստուած ալ ողորմած է, ըսաւ Պարոն . . . մեղամաղձութեամբ։

Բերա, 14 մայիս 1881։

ԳՐ. ԶԻԼԻՆԳԻՐԵԱՆ

ԻՄ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ*

Ար պատահէք յանկարծ հոգեպէս հիւանդ ՎՍՈՐԵ Փրկիչ» ուղարկուելու արժանի մի էակին, խմբադիր—հրատարակող եղած մի լրագրի, որի երկլէզու յիմար յօդուածները անմիտ խեղկատակներին միայն նիւթ կարող է մատակարարել։

¹ Տէս Դարոս ձէլ զաւակն խոսարձանսէլ, Հեղինակ Ա, Տէ Միւսէ։

* Տէս Եփեսոսոս տմալիլ, Երէն 287։

Աչքի կ'անցնէք լեռայրի մի յօգուած, ուր պարոն գրողը — ոչ համբալինելից, այլ երիտասարդ ուսումնականներից — գիտմամբ յեղաշրջելով ճշմարտութիւնը և անձնական կրքերին զօհելով սիրդ բունքը՝ ուրանում և պախարակում է իր չսիրած մարդու օրինաւոր և համեստ հեղինակութիւնները: Եւ կամ մի գրքի յառաջաբանում անպատեհ գովում է՝ գրականութեան մէջ անյայտ իր համակրած մի երիտասարդին — յանդերը իրարու հետ շարող — համարելով նրան Անդրեայի և Ռուսիայի նշանաւոր պօէտ-բանաստեղծների նման մի աստղ հայ գրականութեան մուշկ հորիզոնի վրայ:

Այլ լսէք մաշած, փտած ուղեղ ունեցող հոգաբարձուի բանդադուշական դատողութիւնները ու ցըրհեղեղեան տեսութիւնները մատաղ սերունդի առաջագէմ (այո՛, ի՞նչպէս չէ) դատարարակութեան մասին և լիբբ դրպարտութիւններ իրան չհաւանող ու իր առջև չիտնարհող ուսումնական երիտասարդների վերաբերութեամբ: Եւ վայ՛ նրան (իբրև թէ), ո՞վ իր պատիւը պաշտպանելով՝ սորա հակառակ կը կենայ: Պահպանողական անձանց և մինչև անդամ քրնքոյշ սեռի մի քանի ականջներին ախորժալուր չլուի նորա խօսելը:

Վերջապէս կ'ընթեռնուք մի տղական կրիտիկ կամ տարրական հասկացողութիւնից զուրկ մի առաջարկութիւն — գիտնական առարկայի — օրինակ բարբառներ ուսումնասիրելու մասին — դրած իրան վրայ մեծ համարմունք ունեցող իմաստակի ձեռքով, որ *cathedra* խօսում է իր ոյժից վեր բաների վրայ և այլն և այլն: Եւ չեմ յիշում սոցանից աւելի խեղճ, օրինաւոր կրտիկին անարժան երեւոյթները, որոնք փոքրաթիւ չեն մեղանում և մեծ ու հասարակաշահ օգուտ են խոստանում ժողովրդին. . . բաւական է որչափ օրինակ առաջ բերի:

Բայց արդեօք ի՞նչ է պատահում Եւրոպայի մէջ, որին իբրև թէ հետևում ենք մենք, ի՞նչպէս արդեօք վարվում են այն տեղ խղճմաւոր և համոզում ունեցող մարդիկ թէ՛ հասարական և թէ՛ մատուր-բարոյական գործերում: Չերկարացնելու համար յիշենք միայն մի երեւոյթ: Մի զարդացած ուսումնական մարդ, Փարիզի *École Normale* նշանաւոր դպրոցի նախկին պրօֆէսոր, պ. Էտմոն Աբու յայտնի ժուռնալիստը՝ երբ կամեցաւ մի գրքոյի շարադրել յաղթական Գերմանիայի մասին, չբաւականանալով իր ունեցած հրմատութեամբ, Փարիզի բաղմամբիւ դրադարանների մէջ դանուած ամեն լեղուտիւ և ուղղութեամբ դրուած անհուն տեղեկութիւններով՝

Ճանապարհորդեց անձամբ այն երկրում, ծանօթացաւ այն տեղի հասարակութեան վարքին, բարքին, սովորութիւններին, նոյա կեանքին և կացութեանը, հասկացաւ գերմանական ժողովրդի այլ և այլ գասերի միմեանց հետ ունեցած յարաբերութիւնները, ուսումնասիրեց բաւական ժամանակ այն երկիրը և վերագառնալով իր հայրենիքը՝ այնպէս հրատարակեց իր աշխատութիւնը։ Մենք սորանով չենք ուղում ասել, որ այդ յիշեալ հմուտ ֆրանսիացու աշխատասիրութեան արդիւնքը — զրքոյկը մի սքանչելի բան է, այլ միայն կամենում ենք ցոյց տալ՝ թէ ճշմարիտ զարգացած, համուզում և սկզբունք ունեցող մարդը՝ ինչպէս պէտք է վարվուէր մինչև անգամ դէպի թշնամիները։ Իսկ մեր մէջ. . . :

Սակայն կրկնում եմ, ՚ի զուր կը մեղադրեն ինձ՝ թէ ես այնպէս խօսելով պահանջում եմ, որ մեր հասարական ասպարէզի մէջ դործողները լինին նոյնպէս պրօֆէսորներ, իրաւունք կամ առանձնաշնորհութիւն վայելողներ և կամ, ինչպէս վերև ասեցի, մտքի ու խելքի ազնուապետականներ։ — Երբէք։ Այլ ցանկալի կը լինէր — և ամեն առողջադատ կը համաձայնուի —, որ բազմաթիւ անարժաններ, համբալ-խմստակներ, յեղաշրջուկ-խորամանկների դէմ Հայ հասարակութեան մէջ լինին նոյնպէս ազնիւ դործողներ, անձնուէր ծառայողներ և ժողովրդի ճշմարիտ զարգացման ու եւրոպական բուն գիտութեան պաշտօղ-պաշտպաններ, որպէս զի, եթէ ոչ մրցումն, գոնէ ընդգիմագրութիւն անել կարողանան յիշեալ բարոյական չարագործների դէմ։ Իսկ այդ երեւոյթը մեզանում գրեթէ չկայ դեռ ևս։ Թէև այնուամենայնիւ յոյս կայ, որ ուսում առած մեր բազմաթիւ հայ երիտաւարդների մէջ վերջապէս երևան այդպիսի անձինք։

Բայց կան երկիրներ, ազգեր, ուր այլ և այլ դործունէութեան ու աշխատանքի, զանազան ձեռնարկութեան համար գոյց և բայք արձակ ազատութիւնից էլ ոչինչ երկիւղ չէ կարելի կրել։ Քարոզեցէք ազատ կերպով, օրինակի համար, ֆրանսիայում՝ թէ պէտք է բարձրացնել շուշան ծաղիկներով զարդարեալ սպիտակ դրօշակը և վերականգնել կործանեալ միապետութիւնը այնպէս՝ ինչպէս որ էր Լուդովիկոս XIV ի թուականներում և կամ ճառեցէք կատարեալ անիշխանութեան և հիմնիվեր յեղափոխութեան մասին։ — Ոչ ոք չի լսի ձեզ. կամ եթէ համակիցներ ևս գտնէք՝ ոչինչ փնտ չէք կարող տալ հանրապետական կառավարութեան դրու-

թեան, որովհետեւ խելացի, անյաղթելի հակառակորդներ կը զրա-
նէք ձեր գէմ: Ուրիշ օրինակ. — Ի՞նչ կ'ուզէք, արէք, Օֆէն-
բախի և *tutti quanti* օպերետները և կամ մի փոքր աւելի գոյա-
նից ծանր թատրոնական ներկայացումները երբէք նշանակութիւն
չեն ունենար անգլիական խոհեմ հասարակութեան մէջ, որ ունի
իր առանձին դատողութիւնը, իր ինքնուրոյն ճաշակը, որ զիտէ ու-
րոշել լաւը վատից, անօգուտը օգտակարից, ծաղրալին խրատա-
կանից և այլն: Մի և նոյն վարժունքը պէտք է հասկանալ զրբի,
ամսագրի, զրուածքի, լրագրի յօդուածի և առհասարակ մտաւոր-
բարոյական ամեն երևոյթի վերաբերմամբ: Մաք-Մահոնի նախա-
դահութեան ժամանակ, և նրանից առաջ էլ ՚ի հարկէ, Ֆրանսիայի
մէջ արդիւրուած էին քաղաքական ու յեղափոխական նպատակով
դումարուած ժողովները: Իսկ հիմայ զրբիէ բոլորովին ազատ են
և մինչև անգամ ինքը՝ կառավարութիւնը ազդային պատղամաւոր-
ների և ծերակոյտի միջնորդութեամբ օրէնք ու կանոններ է սահ-
մանում ընդհանրապէս ամեն տեսակ ժողովի և ընկերութեան (*réu-
nion, association*) կազմութեւն համար:

Ի զուր կարծում են, որ համանման ազդերի մէջ ազատութիւնը
կարող է փնաս տալ — երբէք: Այն տեղ բայ ՚ի հասարակական
առողջ կարծիքից՝ կան նոյնպէս զրբիէ ամբողջ լէգէոններ վատ
ու փշացնող երևոյթների գէմ պատերազմող, որոնք բոլորը միա-
օրին՝ ամենաբնական ու անաչառ քննիչ-դատաւորի պաշտօնն են կա-
տարում: Իսկ սորա նման բարոյական-հասարակական ոյժին՝ ար-
հեստական կերպով նշանակուած ոչ մի վարչութիւն երբէք չէ կա-
րող փոխարինել: Ֆրանսիայի մէջ երկրորդ կայսրութեան ժամա-
նակ Բարոյական կարգի կոչուած (*de l'ordre moral*) մարգիկը՝ որոնց
ձեռքում պանվում էր կառավարութեան ղեկը, իրանց քննիչ վար-
չութիւններով՝ ասես աւելի նպաստեցին զրկանութեան, լրացրու-
թեան, թատրոնի և գեղարուեստների անկման ու փչանալուն: Բայց
մամուլը, օրինակ Անգլիայում, ամենևին չէ յանձն առնում խրա-
տել-դատարարակել (Հայերիս մէջ այս խօսքերը նոյնանշան են դա-
ռել հայհոյանքների, յիշոցների) հասարակութեանը և չհամարձա-
կուի առաջնորդելու հասարակական կարծիքը, որի իսկական ար-
ձագանքն է նա: Այնպէս որ ոչ թէ դատարարակի պաշտօն է կա-
տարում, որ դեռ ևս վիճակուած է մամուլին մինչև անգամ Եւ-
րոպայի մի քանի կողմերում և մանաւանդ մեղ նման փոքր ազդերի

մէջ, այլ հանգիստանում է անաչառ քննող ամեն մի գործի, իւրաքանչիւր երեւոյթի իր նշանակութեամբ ու հաւանական ճշմարտութեամբ՝ յարակցելով անշուշտ իր սեպհական կարծիքն ու խորհրդածութիւնն էլ :

Սակայն չհեռանանք մեզ զբաղեցնող առարկայից, վերադառնանք նորան : Մի՞թէ, իրաւ, կարծում են որ Հայ հասարակութիւնը այնքան հասկանում է, այն աստիճան կրթուած է, որ իր սեպհական դատողութիւնն ու ճաշակը ունենայ, որ կարողանայ լաւը վատից, խելօքը յիմարից, շահաւէտը փառասկարից զանազանել : Հաւատայնում եմ, որ ոչ, չէ կարող : Թէև մեզանում կան մարդիկ, որոնք մի քանի տարի գործելով գրականութեան և մանաւանդ լրագրութեան մէջ՝ երեկայում են որ մտաւոր-բարոյական զարգացման մի ամբողջ թուական են առաջ բերել և հասարակական կարծիք են պատրաստել մեր մէջ . . . :

Ահա, սիրելի, մեր հասարակութեան այդպիսի աննախնայելի դրութիւնն է, որ յիմարացնելով շատերին, այնպիսի բաներ է ասեցնել տալիս, որ նոյն իսկ իրան ասողին և հասարակութեանը կամ ազդին, որին ինքը պատկանում է, փնտս է ու մինչև անգամ վտանգաւոր : Անթիւ օրինակներից յիշենք միայն մի քանիսը : Ժամանակ էր արգեօք մեզ կրօնական խնդիրներով զբաղեցնել և զանազան եկեղեցիների դաւանական առաւելութեան մասին վիճաբանիլ, որ բարեբաղդաբար այժմ մի փոքր դադարելով՝ այլ ևս չեն լցվում մեր լրագիրների (չեմ ասում էջերը), այլ երեսները այդ անժամանակակից բիւզանդականութեամբ : Յարմար է՞ արգեօք մեզ՝ Հայերիս այս միջոցին — Հայաստան քանգուած աշխարհի քաղաքական — մարդկային իրաւունքներ ձեռք բերելու միջոցին — երկար ու բարակ քննութիւններ անել բողոքականութեան ու լուսաւորչականութեան ծիսակատարութիւնների մասին : Այո՛, ծիսակատարութիւնների մասին, որոնց մէջ է միայն եկեղեցիների էական ու զիւաւոր զանազանութիւնը — ուրիշ ոչինչ. Աւետարանը, թէ չեմ սխալվում, մի և նոյն գիրքն է բոլոր քրիստոնեաների համար, միայն այլ և այլ լեզուներով : Մի՞թէ կարելի է վիճաբանութեան առարկայ անել ազգային եկեղեցու նշանակութեան առաւելութիւնը և այդ առիթով, բաց 'ի խմբագրական անմիտ յօդուածներից՝ առաջ բերել նոյնպէս և տպել զանազան անճոռնի թղթակցութիւններ բղխած մոլեռանդ տիրացունների ու ողորմելի բաղդախնդիր «գա-

լաւներին՝ նուրբ ուղեղներին : Ամօթ չէ՞ մեղ համար այսպիսի մի նշանաւոր դարում դաւանափոխութիւն (և ոչ կրօնափոխութիւն , ինչպէս ասում էին) առաջարկել ժողովրդին զարդանալու և քաղաքակրթութեւնը համար :

Զարմանալի բան . մենք բոլորովին հակառակն ենք տեսնում այժմեան քաղաքակրթութեան երկիրներում : Հէնց այժմ էլ Ֆրանսիայի նման բաղդաւոր մի երկրի մէջ (յարմար կէտին ես միշտ անվախ ու համարձակ օրինակ կարող եմ բերել Ֆրանսիացւոց ազգը , որից ոչ թէ միայն Հայերը , այլ և աւելի մեծ ազդեր շատ բան կարող են սովորել , ինչպէս որ սովորեցան էլ) այո՛ , Ֆրանսիայի նման մի բաղդաւոր երկրի մէջ , ասում եմ , որ մօտ քառասուն միլիօն բնակիչ ունի , որ ազգի ցանկութեամբ ընտրած հասարակապետական կառավարութիւն ունի և որ բարոյապէս ու նիւթապէս զօրաւոր մի ազդութիւն է հերկայումս Եւրոպայի մէջ — ազգային գալլիական եկեղեցու ցաւալի կորուստը զգում են խեղացի մարդիկ ամեն անգամ , երբ կրօնական — եկեղեցական հարցերի մասին խօսվում է : Մինչև անգամ արմատական կոչուած մարդիկ , որոնք ազատ մտածողներ (*libre penseur*) լինելով գրեթէ ոչ մի դաւանութեան չեն պատկանում , յաւ են յայտնում իրանց օրհանդէսով (յիշենք «*Rappel*» լրագիրը) որ Ֆրանսիացիներից մեծ մասը թողնելով իր ազգային հին գալլիական եկեղեցին՝ ընդունել է հռոմէական օտար ազգի եկեղեցու առաւելութիւնը : Եւ այդ եկեղեցու արքանեակները , հոգևորական թէ աշխարհական , ծննդեամբ ու ազգով Ֆրանսիացի կամ ուրիշ ազգից լինելով՝ մոռանում են իրանց հայրենի աշխարհը և սրբազան ու վսեմ հայրենիքը Հռոմի վատիկանը համարելով՝ քրտնում , աշխատում են յաւիտեան նորա համար : Ահա դոցա են կոչում կղերականներ : Ազգային եկեղեցին , թէև դոցա նման արքանեակներ չէ կարող ունենալ , բայց այնու ամենայնիւ իր պաշտօնեաները կարող են — ինչպէս և որ են մեծ մասամբ մեր մէջ — չզոհացնել , չյաղեցնել ժողովրդի կրօնական բարոյական և հոգեկան պահանջները : Ուրեմն ազգային կրօնական հաստատութեան — եկեղեցու մեղը չէ այդ , այլ նորա անարժան պաշտօնեաների , բայց կարծեմ , աւելի լաւ է ասել , մեր մեղն է , որովհետև մենք ենք ընտրում պաշտօնեայքն , մենք ենք նրան իրաւունքներ տալիս՝ չնայելով որ օժվում է իր նմաններից :

Այլպէս ուրեմն՝ եթէ Ֆրանսիացիների նման մարդկանց , նոցա

պէս մեծ ազդին զղալի է լինում ազգային եկեղեցու նշանակութիւնը, որքան աւելի ու աւելի ևս Հայերի նման յըրուած, զրկուած փոքր մի ազգ կարիք պիտի զգայ պահպանելու իր ազգային-կրօնական հաստատութիւնը :

Ի զուր չեն ասում, թէ ճշմարիտ առաջադիմութիւնը, բուն քաղաքակրթութիւնը քանդելու, կործանելու մէջ չէ, այլ վերանորոգելու մէջ : Վերանորոգենք մենք ինքնիրենս մեր հին տունը, եթէ կարող ենք, բայց ժիւղն չքանդենք, խնդրեմ, և մանաւանդ չքանդել տանք մեր հարեաններին : Իսկ մայրենի կենդանի լեզուի և հայրենական հողի, բուն հայրենիքի — ազգութիւն կազմող էական տարրերի անհրաժեշտութեան և բոլոր հայ մարդկանց եղբայրական սիրով ու ազգային կապով միանալու և միասին առաջ դիմելու մասին, խօսք անգամ աւելորդ է ասել, երբ չենք ուզում իրականութիւնից հեռանալ և վերացական վարդապետութեամբ զբաղուիլ : Սակայն թողնենք այս :

Յիշենք մի այլ երևոյթ :

Մի հայ հրապարակախօս՝ իր սովորական թեթեամտութեանը հետեւելով և երևի վախճալով իր կալուածներից զրկուելուց, յայտնեց լրագրում այն միտքը՝ թէ Թիֆլիսը Վրաց քաղաք չէ, այլ Հայոց (կարծես թէ Թիֆլիս քաղաքը հայերին և վրացիներին էր մնացել միմեանց մէջ բաժանելու, ինչ ֆառէշէ, տէր Աստուած), որովհետեւ նորա կարծիքով պատմական իրաւունքը ոչինչ նշանակութիւն չունի (օ՛ օ՛), այլ բնակիչների թիւը. պատմական իրաւունք, որ ազգերի գոյութեան հանգանակներից մէկն է : Եւ այս միտքը քարոզում է հայ մարդը, որ իր ժողովրդի հետ միասին դեռ դուրս աւելի պատմական իրաւունքով է ապրում, քան թէ մի ուրիշ բանով : Այսպիսով հեռատես պարոնը բոլորովին զուր տեղը անբաւականութեան և տրտնջալու առիթ է տալիս Վրացիներին : Այն ինչ մենք հետեւելով պատմական ճշմարտութեանը՝ համակրութեամբ պիտի վերաբերուինք մեր պատմական հարեան քրիստոնեայ ազգին՝ Վրաց ժողովրդին և մանաւանդ Վրաց երիտասարդութեան այն հասկացող անձանց, որոնք Հայ անունը վաճառականի ու հարստահարողի հոմանիշ չեն համարում՝ ինչպէս բթամիտ ու գլխում դամբր յըրուած իրանց մի քանի հայրենակիցները :

Դարձեալ մի օրինակ . . . բայց բաւական է :

Եւ մեր յիշած այսպիսի և ուրիշ սոցա նման անճոռնի երևոյթ-

ները, որոնք մեաս կը տան Հայ հասարակութեանը և խեղճ ժողովուրդին, որոնք կը խանդարեն լրագրութեան, գրականութեան և առ հասարակ մտաւոր զարգացման գործի առաջադէմ, կանոնաւոր ընթացքը, որոնք առաջ կը բերեն ամեն տեսակ անարգելիք կը վերաբերուին, կը պատկանին այն զարգացեալ և ուսում առած Հայ երիտասարդութեան, որ, ինչպէս վերև ել ասեցի, քառասուն տարի է ղոյութիւն ունի Ռուսահայտակ Հայ հասարակութեան մէջ և որ մինչև այժմ լիովին չէ հասկանում իր ընկերական նշանակութիւնը և մարդկային ու ազգային գործերին վերաբերեալ պարտականութիւնը: Այո՛, Հայ հասարակութեան այդ ուսումնական շրջանին, այդ կըթուած մարդկանց դասին կը վերաբերուին այն բոլոր սխալները, այն բոլոր զեղծումները, որոնք թէ իր և կամ թէ ուրիշների ձեռքով, բայց իր ներկայութեամբ, գործվում են կամ կը գործուին մեր հասարական կեանքի մէջ:

Եւ իրաւ, ի՞նչ են անում համալսարանական քաղմաթիւ (հաբիւրներով կարելի է հաշուել միայն Թիֆլիսի մէջ) մեր Հայ երիտասարդները իրանց խեղճ հայրենակիցների մտաւոր-բարոյական ազատութեան համար, ինչպէս են հասկացել և կամ հասկանում իրանց դերը ազգութեան հարցեր յարուցանող այս XIX դարում, որքան կարելի էր պահանջել իրանց կըթութիւնից և որքան երկրիս հասարակական ու քաղաքական պայմանները թոյլ կը տային: Քիչ բան են արել, փոքր գործ և աշխատանք են ցոյց տալիս: Եւ եթէ մի քանի բաների վրայ մատնացոյց անեն, այդ էլ մեր զարգացեալ կոչուած երիտասարդների փոքրաթիւ մասի գործունէութեան գրեթէ անկատար արդիւնքը կը լինի: Միւս, մեծ մասը ոչինչ չէ գործել և ոչինչ չէ անում և ասես անզգայ է եղել և զիտութիւնը, եթէ միայն ստացել է զիտութիւն, իր անձնական, նեղ շահերի գործիք է շինել և այդպէս էլ շարունակում է ներկայումս: Եւ կարծես, մեր կըթեալ երիտասարդութիւնը կամ առ հասարակ զարգացեալ դասը մեր հասարակութեան — ինտելիգենցեան, ինչպէս որ սովորաբար անուանում են այս տեղ — արդարայնում լինի իր վրայ թափած հայհոյանքները մի քանի պարոնների բերանով. . .

Անցեալ օրը շատ իրաւացի նկատում էր բարեկամներէյս մէկը, որ երբեք յուսահատուող չէ, թէ այն բոլոր աշխոյժը, այն ամեն զեղեցիկ միաբը, այն կենդանութիւնն ու եռանդը վերջապէս ընդհանուր մարդկային վսեմ սիզբունքները, որ արտայայտում էին մեր

ընկերները համալսարան եղած ժամանակ, այժմ ամենը ցնդուել են օգի մէջ և այդ յատկութիւններին փոխարինել է իրական անձողնութիւնը: Այնպէս որ այս մեր արդէն ծերացեալ երիտասարդները զգացմունքներով ու հասկացողութեամբ հաւատարուել են մեր հաստափոր աղաներին և Հայ հասարակութեան զարգացած շրջանի բացակայութիւնը, կարծես, ուսացուցանում լինին իրանց անտարբեր ու փաստկար վարմունքով:

Ոչ թէ միայն այդ կրթեալ (sic) երիտասարդներից, այլ և մեր հասարակական գործող անուանեալ պարոններից մի քանիսին չէք պատահիր, որ միասին ճշմարիտ ընկերական սիրով գործում լինին հասարական գործունէութեան ասպարէզում: Նախանձը, այո՛, չար, վատ նախանձը տիրապետում է, և որ դիտաւոր ու էական պակասութիւնն է — այդ անընկերսիրութիւնն է (*insociabilité*) որ զերթէ կատարելապէս մեզ տիրապիտում է, որով և մենք նրամանկում ենք լեռնամուկ (*marmotte*) կոչուած կենդանիներին: — Իւրաքանչիւր մարդ ուզում է ինքն իրան ցոյց տալ, իր եսը մշտ և ամեն բանում առաջ բերել, որով ապացուցվում է մեր դեռ ևս կոպիտ զարգացումը անհատականութեան մէջ: Եւ ուսումնական տիտղոս ունեցող պարոնները աւելի լաւ են համարում համբալ երիտասարդների, իմաստակների, իրանց ձեռքը գործիք դառնող տղաների հետ յարաբերութիւն և ընկերութիւն ունենալ, ժամանակ անցնել (գույշ ծաղրելով և մանաւանդ բամբասելով կրթութեամբ և ուսմամբ իրանց հաւասար միւս ընկերներին) քան թէ արժանաւոր ու կարեւոր բաների մասին խորհրդակցիլ մտաւորապէս իրանց հաւասար մարդկանց հետ: Իսկ մի ժամանակ մինչև անգամ եւրոպական լրագիրները մէջ էլ գրեցին՝ թէ Բիլլիսի Հայ երիտասարդութեան մէջ կուտակցութիւններ ևս կան՝ այսինքն լրագրական կուտակցութիւններ, որ ուրիշ բան չէին, եթէ ոչ պարզ ֆաշիստ. . . բամբասանք խօսքը, թէ և փակադժի մէջ ասեցի, բայց ասեց զլիստ որ տեղն է բռնում մեր երիտասարդների խօսակցութեան ժամանակ: Եւ այսպիսի թշուառ ու ողորմելի՛ պառաւ կանանց յատուկ սովորութեամբ վարուող զարգացեալ պարոնները՝ ուրիշներին բամբասելու և իրանց լսողին այլ և այլ քարոզներ կարդալու ժամանակ՝ մոռանում են բոլորովին իրանց անարատ ու բարոյական կեանքը, իրանց փափուկ ու աղնիւ անձնաւորութիւնը, որ իբրեւ թէ՛ մի բիծ անդամ չէ կարող ունենալ: Բայց եթէ խօսք

բայ անէք իրանց վարմունքների մասին՝ այն ժամանակ կ'աղաղակեն ասելով — ներեցէ՛ք, պարոն, ի՞նչ գործ ունիք մեզ հետ, այդ մեր մասնաւոր, անձնական կեանքն է . . . : Այսպիսի կամ սոցա նման բաղդաւոր էակները, որ միշտ սովոր են ուրիշներին քարոզներ կարգալ «բարձր բարոյականութեան», «ազնւութեան», «տոկուն բնաւորութեան», «մարդկային պատուի, շնորհի», «սրտի, հոգու վսեմութեան» մասին, բոլորովին մոռանում են, որ այդպիսի գեղեցիկ, աղիւ ֆօռ-շէբբ զժուար չեն արտասանելու կամ թղթի վրայ շարելու և ամենքը կարող են կրկնել և ասել, բայց որ գլխաւորն է կեանքի և գործունէութեան մէջ պէտք է յղից տալ, ընկերական յարաբերութեանց մէջ պէտք է երեցնել և գործածել իբրեւ առաքինի յատկութիւններ : Այլապէս դատարկ ու աննշան խօսքեր են, ուրիշ ոչինչ :

Եւ ահա այդպէս վերոյիշեալ բոլոր անախորժ, մըսակար ու վտանգաւոր երեւոյթների պատճառով, զարգացեալ, ուսում առած Հայ երիտասարդութեան մեծ մասի անտարբերութեան, անհոգութեան պատճառով՝ մեզանում հասարական, մտաւոր-բարոյական գործերը մեծ և մեծ մասամբ զանազան իմաստակների, այլ և այլ համբակ տղաների, տեսակ տեսակ կիսակիրթ երիտասարդների, հրաժարեալ պաշտօնեաների, մոլեռանդ տիրացու-քարոզողների, վերջապէս «գալալ» գործակատարների ձեռքն է : Եւ համեստութիւն կոչուած, մայր բոլոր առաքինութեանց, աղիւ յատկութիւնը մի փնտռէք, խնդրեմ, սոցա մէջ, ամենեւին, հիմնովին չկայ . . .

Սակայն բաւական է : Ես համարեալ թե ձանձրացրի ձեզ, այո՛, ձանձրացրի, յոգնեցրի, այս իմ միաձև ու երկար ընդհանուր խորհրդածութեամբ : Ի՞նչ անես, պատահում են բոյէներ, երբ մէկ բանը հազար անգամ, այլ և այլ ձևով պիտի ասես, որպէս զի կարողանաս ասածդ հասկացնել՝ հետեաքար և նպատակիդ հասնիլ : Ի՞նչ անես, կան ճշմարտութիւններ, դատողութիւններ, մտքեր ու գաղափարներ, որոնք աւելորդ կը լինին մի եւրոպացի ընթերցողի համար, այն ինչ մեզ՝ Հայերիս պէտք է մի քանի անգամ կրկնել, երեքկնել և այլն :

Այս իմ առաջին համակով ես կամեցայ մի տեսակ ներածումն անելով՝ կարողութեանս չափ դաղափար տալ ձեզ մեր Հայ հասարակութեան մտաւոր-բարոյական դրութեան և մեր հասարական ասպարէզն մէջ գործողների մասին : Ես ոչ իբրեւ պէսախօս (յուսա-

տես) և ոչ իբրև Եղեղի (լատես) խօսեցայ, այլ իբրև ազատ քննիչ, իբրև չէզոք անձն նայեցի երևոյթներին այնպէս՝ ինչպէս որ կան իսկութեան մէջ. կարելի է որ մենք լաւ ու արժանաւոր բաների մասին էլ խօսինք, դուք մեր հասարակական կեանքի պայմանների գեղեցիկ, սիրուն կողմերն էլ ցոյց տանք (եթէ միայն կան), բայց երբէք չենք մոռանար վատ ու անարժան գործերը, վտանգաւոր ու խարդախ երևոյթները: Ես չուզեցի առաջ ու առաջ փաստերը մի առ մի իրանց անուններով յայտնել, յականէ անուանէ յիշել այս կամ այն պարոնին իր գործերով և յետոյ հետեցնել եղբակացութիւն: Այս ժամանակ՝ երբ բաւական է ակնարկութիւն, կան վայրկեաններ, երբ ընթերցողը, եթէ միայն հետաքրքրվում է և փոքր ինչ դադափար ունի խօսուած առարկայի մասին, իսկոյն պիտի իմանայ, դուշակէ, վերջապէս կայ հանգամանք, երբ փաստերը, իրողութիւնները մի առ մի և մանրամասնաբար յետոյ են յայտնվում:

Փառք Աստուծոյ քիչ չեն այս տեղ պատահող այլ և այլ իրողութիւններ, զանազան երևոյթներ, տեսակ տեսակ անցքեր: Ո՞ր մէկը ասեմ— նոր լրագիրներ, հին ամսագիրներ, զբքեր, քրօնէք, գպրոցներ, ժողովներ, դասախօսութիւններ, թատրոն (այս, մանաւանդ թատրոն, որով սաստիկ զբաղուած ենք մենք ամենքս), ընկերութիւններ, քարոզութիւններ և այլն, ես ի՞նչ գիտեմ, հազար ու մէկ ուրիշ հարցեր: Սոցա մասին, նոյնպէս և ուրիշ բաների վրայ, կը փորձենք միւս անգամ խօսիլ, եթէ միայն դուք կը ցանկանաք, ընթերցող, և հանգամանքն ու ժամանակն էլ ինձ կը ժպտան: Ուրեմն ցտեսութիւն:

Թիֆլիս, 1 յուլիս 1881:

ՅԱՐՈՅ

ՔԱՆԻ ՄԸ ԽՍՈՒԲ

ԿԱՆԱՆՑ ԱՆԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

Այս խորագրով յօդուած մը կարդացինք Թէրէֆան Էֆէսքի* մէջ, և գեռ ևս զրոգին ստորագրութիւնն անոր ներքեւ չնշմարած՝ մեր միտքն ընկաւ անուանի Պ. Էտ. Շէրէրի** սա խորհրդածութիւնը թէ՛ «Արագրապետի մը գործն էապէս վաղանցուկ է : ամեն օր աներևոյթ կ'լինի միւս օրը վերածնելու համար և ինքն իրեն կ'եղծանի, ինչպէս Ովկիանու մէջ կոհակ մը կ'ջնջէ ուրիշ կոհակ մը :» Աւրեմն ի՞նչ կ'մնայ այդ առօրին վիճաբանական գրութիւններէն — միայն անոնք ժամանակիս դրական հոսանքին երեսը կ'ծփան որ մտքի ու ուժի վառվռուն յատկութեանց զրոշմն ունին, լուրջ մտածմունք, ճշմարիտ գիտողութիւն, հնարիմաց հեղինակութիւն կը պարունակեն և քիչ շատ բարոյախօսի և իմաստասիրի ոգին կ'բուրեն . . . :

Ահա այս գրողն ու ոգին ունի և մեր ակնարկած յօդուածն, Ազնիւ Տիկին Սրբուհի Տիւսաբի զրչին գործն, յօդուած՝ որու նշմաններն եթէ մերթ ընդ մերթ ազգային լրագիրներու տխուր ու տունյն էջերու մէջ չփայլէին, շատ թերթեր Պ. Շէրէրի նկարագրած վաղանցուկ կենաց պիտի վիճակէին :

Հայ գեղեցիկ սեռի սակաւթիւ գրագէտներու մէջ՝ Տիկին Տիւսաբի յատկանիշն է՝ պարզութիւն և համեստութիւն. երկու հրապուրելի ձիրքեր որ աւելի կ'դրաւեն ու կ'համոզեն քան թէ առնացի մտային կորովութեան ցոյցեր և ճարտասանական ծաղիկներ : Նա չունի, իրաւ, նոր բաներ ըսելու յաւակնութիւնն, այլ ունի դառն ճշմարտութիւն մը յայտնելու բարոյական արիւթիւն : Չգրեք նա իբրեւ հոետոր, իբրեւ հանճար, որով կ'մկրտուի այժմ ամենէ ստորին զրիչն, այլ իբրեւ կին, իբրեւ մայր գորովալի, և ասոր մէջն է իր գրուածքին զօրութիւնը. իր սիրտը կ'խօսի իրական ա-

* Թիւ 1212 :

** *Etudes Critiques* (P. Paradol). Ed. SCHERER.

դէտի մը վրայ, քան թէ միտքը կ'թռի երեակայական աշխարհներ ։
 Իր քնքոյշ մասը կ'դնէ ազգային ծանր վէրքի մը վրայ, հայ հա-
 նանց անգործութեան և ասոր հետեանքն եղող նուաստութեան և
 ստրկութեան վրայ, կոչում կ'ընէ անոնց ամենէ փափուկ զգացմանց
 և կ'որդորէ որ ԱՇԽԱՏՈՒՄ, և աշխատութեան մէջ փնտռեն բարո-
 ւութիւն, ճշմարիտ ազատութիւն և մենք կ'աւելցնենք, զեղեցկու-
 թիւն ։ Տիկին Տիւսաբ կ'ճանչէ իրական սեռին փրկաւետ զերն ըն-
 կերութեան մէջ, գիտէ այն ձկտմունքն որով կանայք յԵւրոպա
 քաղաքային և քաղաքական իրաւանց տիրանալու կ'նկրտին, սակայն
 առանց այս խնդիրներու մէջ մտնելու, խնդիրներ որ հայ կանանց
 արդի մտաւոր ու ընկերական վիճակի հետ յարաբերութիւն չու-
 նին, կ'ուզէ նախ՝ որ հայ կինն ազնուացնող աշխատութեամբ իր
 արժանապատուութիւնն ու նիւթական կացութիւնն ապահովէ, հայ
 ընտանիքը վերականգնէ և ապա ասոր ներգործութեամբ վերա-
 կանգնի և Ազգն ։ Գեղեցիկ խորհուրդ, միայն փափաք յայտնելով
 որ Ազնիւ հեղինակն բայատրելու հաճի մեզ թէ ինչ տեսակ աշ-
 խատութիւն կ'յարմարին մեր թշուառ հայ կանանց դասուն, ինչ-
 պէս նաև հարուստին՝ մեր արդի ընկերական վիճակին մէջ, իր յո-
 դուածը կ'արտասուենք՝ յատկապէս կանանց ուշադրութիւնն անոր
 վրայ հրաւիրելով ։ Աւասիկ յօդուածը ։

Այն դուզաքեայ անգամներն որ ամենայն խղճմտութեամբ գրիչը
 ձեռքս առի, կարծես թէ դիտաւորութիւնս թերութիւն մը նշանա-
 կելու համար էր միշտ ազգային ասպարէզին մէջ, և սակայն այդ-
 պէս չէ, քննադատել չէ նպատակս, զի լաւ կը ճանաչեմ որչափ
 իմաստութիւն, գիտութիւն, փորձառութիւն և մանաւանդ ուղիղ
 դատողութիւն կը պահանջուի քննադատի դժուարին պաշտօնը ըստ
 արժանւոյն վարելու համար ։ Հետեւապէս, ճարտարագունից կը թո-
 ղում զայդ, և կը շատանամ նշանակել մեր թ ընդ մեր թ ուշադրու-
 թիւնս դրաւող կէտ մը, ինչպէս մայր մը որ իւր սիրելի որդեկին
 ձրից վերայ լռելեայն կը զարմանայ, և թերութիւնները մատնա-
 նիշ կ'ընէ նորա կատարելութեան աստիճանը փութացնելու յուսով ։

Ուստի կը փափաքեմ նշանակել միայն կէտ մը՝ որ շատերուն հա-
 մար աննշան է թերեւս, և որուն հետեանքը ծանրակշիւ է սակայն,
 կ'ուզեմ ըսել այն կէտը, այն նախապաշարումը, որ աշխատութիւնն
 իբրև նուաստացուցիչ իր համարել տալով՝ կը մղէ հարուստ կինը

անդործութեան մէջ մեծութիւն և ազնուականութիւն փնտռելու, և խոնարհագունից շար օրինակ լինելու: Այդ փնտառար նկատմունքէն ըմբռնեալ կանայք բարձրաստիճանք մինչև անգամ սրտերնուն զօրաւոր ձայնին անտարբեր են եղած շատ անգամ, և մերժած են գողտրիկ մանկանցն մայրենի կենսատու կաթը սահմանեալ ի մայր բնութենէ: մերժած են այն հարկաւոր խնամքը որդւոցն զարդացման համար: մերժած են իւրեանց հոգատարութիւնը տնտեսական մասին, և պատրաստած են դոնէ մասամբ այն նիւթական և բարոյական աղէտքն որոնք բնական հետեանք են այդպիսի ապօրինաւոր ընթացից, և ոչ թէ բաղդին, ինչպէս կ'ուզեն շատերն ենթադրել առանց իրաց և հետեանացն ոկղնապատճառը քննելու և հետազօտելու: Միթէ աստիճանի բարձրութիւնը արդէ՛ք մ'է կանանց՝ դուստր, ամուսին և մայր լինելու. և այս իւրաքանչիւր վիճակին պատկանեալ չէ՞ն արդեօք այնպիսի զեղեցիկ պաշտօններ որոց զործադրութիւնը զկին կ'բարձրացնէ փոխանակ նուաստացնելու: Ստոյգ է որ զեղեցիկ բայառութիւններ կան այս մասին ՚ի սլարժանս մեր Ազգին, սակայն փոքրամասնութեանց վերայ չեն կրնար հիմնուիլ ընդհանուր դատաստաններն որոնք ազգի մը ոգւոյն պատկերը կը նկարագրեն:

Բարձրագոյն ընկերական դասերը շատ ճիւղերու մէջ դժբաղդ օրինակ մ'եղած են խոնարհագոյն դասերուն. և այս խորհրդածութիւնը կը վերաբերի մանաւանդ Պօլոյ միջակ դասուն յարաբերող կանանց՝ որոնք թշուառութեան վճին մէջ կը թաւալին, իբրեւ զկին մեծափարթամ աշխատութիւնն արհամարհելով: Քանի ընտանեքներ աղքատութեան ճիրաններէն ըմբռնուած, որ ամենայն անտանելի զրկանաց և հիւանդութեանց դատապարտուած են անդործութեամբ իւրեանց:

Երբ ընտանեաց հայր մը կը մեռնի փոքրիկ հարստութիւն մը թողլով և բաղմաթիւ մանկունք, եթէ իւր այրի կինը սոյն գոյքը կը վատնէ աստիճանաբար, փոխանակ զայն դոնէ մասամբ ամփոփ պահելու իւր գործունէութեամբ նոր ապրուստի միջոցներ հայթայթելով, ի՞նչ տխուր ասպագայ կը պատրաստէ յայնժամ այդ անմեղ որդւոցն: Երբ վերջին դրամը, վերջին յոյսը կ'ըսպառի, և կը տեսնէ այն մայրը իւր զաւակահար որդիքն հիւծեալ զրկանքներէ, որ կը նուաղին անօթութենէ աչացն հանդէպ. կը տեսնէ նոցա գողտրիկ մարմինը որ կը կապոյսնայ ցուրտէն. կը լսէ նոցա

հառաչալից ձայներն որոնք հայ և կրակ կը խնդրեն, կը տեսնէ, կը լսէ, և սակայն ոչինչ կարող է մատակարարել: Ո՛հ, համայն մայրերու կը դիմամ հարցնելու համար թէ առաւել քան զմահ անտանելի չէ՞ արդեօք այդ թշուառ մօր վիճակն՝ որ իւր հողւոյն հատորները այդպիսի յուսակտուր վիճակի մէջ կը նկատէ, և ոչ իւր արեան կաթիլներովը կրնայ նոցա անօթութիւնը սփոփել, և ոչ իւր սիրովը զանոնք ջերմացնել: Եւ սակայն մայրենի անհուն սէրը սոյն աղէտալի վիճակը պատրաստած է՝ զօհ լինելով նախապաշարմանց:

Ինչո՞ւ աղքատութիւնը իբրեւ նուաստութիւն, իբրեւ ամօթ նկատուի: Աղքատը կենաց վսեմ մարտիրոսը չէ՞ արդեօք, կը ճանաչէ նա կենաց պատրանքը, հաճոյքը, ժպիտը: Միթէ իւր օրերը սահմանեալ չե՞ն մարտնչելու ընդդէմ անօթութեան, բաղձանաց և անոյշ երազից: Միթէ այլոց հրճուանքը իւր զրկանքն առաւել ևս չը յայտարարեր: Միթէ կարմրեւոնդ և զուարթ ուրդին հարուստին կենաց մէկ լեղի կատակը չէ՞ դաշկահար աղքատիկ մանկան նկատմամբ:

Կեանքը կը խոստանայ հարուստին արեւ, մարդագետին զարմնազան ծաղկօք, վայելք և յոյս, մինչդեռ աղքատին՝ դիշեր, սառնամանիք, զրկանք և անյուսութիւն: Աղքատը կենաց զառիվերէն պիտի ելանէ, մինչդեռ հարուստն ողորկ զառիվայրէն պիտի սահի: Ո՞րպիսի դիցազնութիւն է ուրեմն երբ աղքատ մայրը կը մոռնայ իւր վիճակին ծանրութիւնը, և անվեհեր կը մրցի կենաց խոչնդոտից դէմ, և նոյն իսկ սոյն սրցման մէջ կ'արիանայ, կը յարատեւէ, կը յաղթահարէ վերջապէս, և իւր արիութեան պտուղները կը քաղէ երբ իւր որդիքն օր մը, իւրեանց ճգամբը և սիրովը կը փոխարինեն մայրենի զօհերը, ուրախութիւնը տրտմութեան յաջորդել տալով, և առատութիւնը զրկանաց: Այդ մայրը ողի մեծ է և վսեմ, և առաւել իրաւամբ կրնայ պարծիլ իւր մրցմամբը կենաց փշալից դաշտին մէջ, յառաջ բերած գեղեցիկ արդեւամբը, առ ընկերութիւն շնորհած օգտակար անհատութիւնը, քան անձնապաշտ և պաշտօնաւոր կիներ իւր շքեղազարդ կառօքը:

Գիտաւորութիւնս մեծատան կնոջ յարդն նուաստացնել չէ, զի կան այնպիսի առատասիրտ և առաքինի կանայք որոնք նեցուկ կանդնած են անկարին, և նորա անշուք յարկն ողողած են ողորմութեան զանձերով, սոքա մարդկութեան բարեբար ողիններն են:

Ո՛չ, Արմենուհիք, աղքատութիւնը անպատուութիւն չէ. Հայ

կուսանք, ձեր շնորհաց փայլը չդաւլայնեն, այլ ընդ հակառակն առաւել ևս կը զօրացնէ երբ ձեր փափուկ ոտի վրէպ կենաց փշալից ճամբաներէն արիարար կը յառաջանաք, և սոյն փուշերուն մէջ կը թողուք ձեր քայլից դիւցադնական հետքերը: Ի՞նչ փառք երբ ձեր կենաց դարնանային եղանակը կը նուիրէք ապիկար հօր և մօր մթաղգած կայանը յուսոյ և որդիական սիրոյ նշուլիք պայծառացնելու, երբ կրտսեր եղբօր ապաղայ մը կը պատրաստէք, երբ կ'ըզլաք թէ տառապանաց մատնուած հոգիներու նոր զուարթ աշխարհ մը կը բանաք՝ ուր իւրեանց օրերն հեղահամբոյր կը սահին, և թէ այդ ձեր գործն է, ձեր անխնայ ջանից արդիւնքն է, ձեր երիտասարդական հոգւոյն կոթողն է:

Հայ կուսանք, կատարած այդ ձեր սքանչելի զոհը արաւել կը զեղեցկացնէ զձեզ քան շքեղադոյն պաճուճանքը, և սոյն զոհին մէջ կը գտնաք նոյն իսկ ձեր միսթարու թիւնն և ձեր վարձատրութիւնը, որովհետեւ պարտականութեան գործադրութիւնը այն աստիճանի հոգին կը բարձրացնէ որ զոհի գաղափարը կ'անհետանայ ընտանեկան սիրոյ բարձր զգացման հանդէպ:

Արմենուհիք իմ, ինչո՞ւ ուրեմն կ'արհամարհէք ապահով և պատուաւոր միջոցներն որ կը հայթայթեն ձեր մտաորական գանձին կիրառութիւնը: Աղքատութենէ կը խորշիք զուք՝ և չէք կամիր զինուել նորա դէմ: Բարեկեցութեան տենչացող էք և ոչինչ կ'ուզէք կատարել զայն ստանալու համար, դժբաղդ հակասութիւն:

Նկատեցէք Խրդիւի կանայքը. նոքա հարստութեան աղբիւր մը եղած են յօրինած սքանչելի ձեռարուեստներովն, և այսպէս ընտանեկան բարեկեցութիւնը հաստատած են և միանգամայն ազգային բարօրութիւնը, զօրութիւնը. զի ի՞նչ են ազգերը եթէ ոչ մարդկութեան մեծ ընտանիքները: Ա՛յլ սուրբ աշխատութիւն, քու պըտղաբերած անթիւ բարիքդ արմենուհին կ'արհամարհէ միայն. . . :

Օ՛ն, քոյրերդ իմ, բաւ է խաղալիք լինիլ դժխեմ սովորութեանց, ՚ի նկատի առէք ձեր շահերը, ՚ի նկատի առէք ձեր զբոսանքը, ձեր վիշտերը, ՚ի նկատի առէք և զուք, մայրեր, ձեր սիրասուն որդեկաց արտասուքը, նոցա ախոր ապաղան, ո՛հ, նոցա անէծքը օր մը թերևս: Խորհեցէք, մայրեր, յիշեցէք թէ ձեր օրինակաւ պիտի օգտուին կամ փաստուին ձեր որդիքը, թէ զուք պիտի ընծայէք Ազգին սերունդ գործունեայ ու փրկարար, և կամ անպիտան ու կործանիչ: Զեր ձեռքն է զբարին գործել, ձեր անձը:

ձեր ընտանիքը փրկել, ձեր աղջկն ծառայել, այո՛, ձեր ձեռքն է փրկարար միջոցը և զուրկ կ'երկմախք տալուին, Հայ կանայք, Ո՛վ տաժանեղի, ո՛վ մահաուխի՞մ նախապաշարում՝ որ կանայի զգայուն սիրտը կը կարծրացնէ մինչև անտարբեր կացուցանելու հօր մը, մօր մը, որդւոյ մը սրտաղբաւ տաղնապալից ձայնին . . . :

Գործեցէք, կանայք, լծոյլ տուէք որ փշրուին նախապաշարմունք ձեր ոտիցն առջև. բարձրացէք, մի՛ ամաչէք աշխատելու զի սա է կոչումը մարդկութեան : Աշխատողը անկախ վիճակ մը կը պատրաստէ, զի իւր անձին կը պարտի բարեկեցութեան միջոցները և ոչ թէ պարզեատուաց որոնք յաճախ դժկամալից շնորհիւք գերինք կը կազմեն : Մէն մի շնորհք որ կարօտեալ մարդը ուրիշէ կ'ընդունի այնչափ յօգեր են ստրկութեան . զի նա կը պարտաւորի իւր զաղափարները, ճաշակները, ձկտումները քողարկել, և հպատակեցընել զանոնք իւր շնորհատուին քմացը : Այսու շահախնդիր նպատակաւ մարդս կը վարժի սիրել այն գերութեան շղթաներն որոնք ծնունդ են իւր անգործութեան, և սկզբնապատճառ անհամար շարեաց : Ո՛րչափ առ երևոյթս ոչինչ համարուած պատճառներ մեծ աղէտից ճամբայ կը բանան :

Նախապաշարմունք և օրէնք արդէն բաւական ծանրացուցած են կանանց ընկերական վիճակը, և մենք առաւել ևս կը ծանրացնեմք զայն՝ աղքատութիւնը և կամ պարզեատուաց թիւը ևս կը ծանրացընեմք, զայն աղքատութիւնը և կամ պարզեատուաց թիւը բազմացընելով . զի աղքատութիւնը մարդը զրկանքէ զրկանք մղելով իւր բարոյական ոյժը կը տկարացնէ անկերպարան էակի մը վերածելով . մինչդեռ պարզեատուք սոյն ոյժը կաշկանդելով գերինք կ'ընծայեն ընկերութեան : Իւրաքանչիւր բանաւոր էակ իսկապէս իւր էութիւնը կ'զգայ բարոյական և մտաւորական կարողութեանց գործածութեամբը : Զորօրինակ երբ կին մը կը դործէ, կը սնանի իւր ճգամբը, ոչինչ կը պարտի այլոյ, ազատ է կադարելապէս ազատ մտածելու, խօսելու, գործելու առանց որ և է շահախնդիր օտար ազդեցութեան ներքև ընկճելու, սոյն կինը, կ'ըսեմ, կ'ըզգայ անշուշտ որ բնութեան նպատակին կը համակերպի, կ'ըզգայ որ ինքն է իւր ամբողջութեամբը՝ այսինքն բանաւոր արարած մը որ ստեղծուած է ազատութիւնը վայելելու, և իւր ընկերական վիճակը բարձրացընելու : Յայնժամ և այսու պայմաններով նա կը կարողանայ ապացուցանել ընկերութեան թէ կինը չափոյապէս ու մտաւորապէս

տկար համարուած արարածը չէ, թէ այդ կարծիքը սխալ է, թէ կնոջ կաշկանդեալ կեցութեան, անդործութեան, թերի կրթութեան, օրինաց, սովորութեանց և նախապաշարմանց բռնաբարութեան տխուր հետևանքն է: Այսօր երևելի հանճարներ կը բողբոքեն այդպիսի նախատական դաղափարին դէմ կանանց նկատմամբ, կը բողբոքէ նոյն իսկ բնութիւնը որ մարդկութիւնը պատրաստելու ամենափափուկ և բարձր պաշտօնը մայրերու յանձնած է:

Հեղեցայ նիւթէս վայրիկ մի, ապացուցանելու համար թէ կանանց չաշխատելու ընդհանուր դրութիւնը քանի՜ աղէտալի և ծանրակշիռ է նոցա բարոյքման և ընկերական յառաջադիմութեան նկատմամբ:

Արմենուհիք, քոյրերդ իմ, մի զոհ լինիք ուրեմն նախապաշարմանց որոնք զձեզ վճի մէջ կը թօթափեն. մի արհամարհէք աղքատութիւնը, մի ջանաք քողարկել զայն: Դուք փառաւորութեան ձեր զրկանքներով ինչպէս հարուստն իր վայելքներով: Վիրաւորեալ քաջ զինուորը որ ճակատամարտէն կը վերադառնայ՝ իւր փառազարդ վերքերը պանծառով ցոյց չըտար արդեօք: Աղքատներ, դուք ևս կենաց արի զինուորներն էք: Երբ աղքատութենէն չամաչէք, դործէլէն ետ չէք կենար, և աշխատութեամբ կենաց դառնութիւնը կըսփոփէք, ձեր ընկերական վիճակը կը բարւոքէք, և մոտք կը դնաք լայնածաւալ ազատութեան ասպարէզին մէջ ուր մարդկութեան վիճակը անխտիր կ'ազնուանայ և կը բարձրանայ:

26 օգոստոս 1881

ՍՐԲՈՒՀԻ ՏԻԻՍԱՐ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿԱՐԱՆԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ

Հատ անգամ առիթ ունեցած ենք ցոյց տալու և նշաւակելու այն քաղաքադիտութիւնն, որ առանց որոշ դոյն և հիմնաւոր նախապատրաստութիւն ունենալու, լուի աղայական պարծենկոտութեամբ, աղաղակներով և ներբողներով կ'շատանար, և այսպէս

կ'յուսար խոկոյն հասնիլ նպատակի մ'որ այժմ կարծես թէ կ'հեռանայ, Գանկոյս զրած ենք թէ այդ քաղաքադիտութիւնը պարտաւոր էր Հայոց ճշգրիտ վիճակին վերահասու լինելով ներկայել զայն Եւրոպիոյ, և ամեն անխոհեմութենէ, չափազանցութենէ և անստոյգ տեղեկութիւններ հաղորդելէ զյուշանալ, նկատելով որ Պէրլինի դաշնագիրը ստորագրող տէրութիւններն իրենց հիւպատոսներու և օտար լրագիրներ իրենց թղթակիցներու ձեռք կարող են վերաքննել և ստուգելու ելնել հայկական աղբիւրներէ բոլորած վիճակագրական և այլ ծանօթութիւններ և զանոնք թերեւ անհիմն կամ չափազանց պանելով՝ Հայոց դատը վստահել: Մեր սոյն անաչառ դիտողութեանց համար անիրաւ յարձակումներ ու նիւթական փնտսներ կրած ենք, մինչև անգամ հայկական խնդրոյն հակառակորդ համբաւուած ենք անմտաբար, և մի քանի նոր հայ Պիսմարիներ հին և ծանրադիտելի լրագիրներու մէջ մեր խորհրդածութիւնները՝ *Ասպարազ* Գեորգիւմէրս գիմելով ջրեւու և իրենց հմտութիւնն ու քաղաքադիտական հանձնարը փայլեցընելու, ինչպէս նաև հայ քաղաքադիտութեան ընթացքն զլսովին անբասիր հանելու համար աւրին քրտինք թափած են, մինչդեռ մենք միամտաբար կ'յուսայինք որ *Կոթէնցեալ* քաղաքադիտութիւնն զգաստանար և ուղղէր իր խոտոր ընթացքն և առ հասարակ հայ լրագրութիւնը մեր ձայնին ոյժ տալով ջանար ոչ միայն հանրօգուտ ուղղութիւն մը տալ եղած շարժումներուն այլ և մեր քաղաքագէտներուն նայուածքը դէպի աղջային ներքին նիւթական, տնտեսական, կրթական, առաջնորդական և վանական աղէտից վրայ դարձընել յատկապէս և անմիջական դարման խնդրել:

Արդարեւ՝ հիմակ լեզուներն ու գրիչներուն սճն ու բերանը փոխուած են, Եւրոպիոյ քաղաքականութեան վրայ աւելի որոշ և հասուն գաղափար մը կազմուելու վրայ է, արդարեւ՝ Պատրիարքարան, քաղաքագէտ և ընկերութիւն աւելի զոյշ և պահպանողական գիրք մը բռնելու հակամէտ կ'երևին, մանաւանդ 61-րդ յօդուածին յամր գործադրութեան, գեսպանադիտական անսորոշ և թոյլ շարժումներու առջև, իրաւի՝ այն լրագիրներն որ մեր անկողնիսկալ դիտողութեանց դէմ կ'զայրանային, հիմակ կ'զայրանան անկիւնական հիւպատոսներու կողմէ Հայաստանի արդի նիւթական, ընկերական և մտաւորական վիճակի մասին գրուած շատ տեղ աննպաստ տեղեկագիրներու դէմ և անոնց գրածները ջրեւու կ'ճգնին, *Գապարնէ*

Լուսաբանական շնորհքն անկողնի մէջ պաշտօնական գործող մարմինները, սակայն այս ևս իրաւ է : որ Հայք շատ ժամանակ ի շնորհս այդ մի քանի շողմարար և պարծուկ թերթերու, անուշ երազներ տեսնելէ ետե՛ւ՝ նոր կ'արթննան : դառն իրականութիւնն ու ներքին վերքերը՝ որ նախապէս բոյժի կարօտ են, նոր կ'զիտեն, նոր կ'ընդունարեն որ շատ ծուռ քայլեր առած են և թէ իրենց ապիկարութեան, ստրկութեան և թշուառութեան պատճառները չեն այն կողմերն ուր կ'կարծէին թէ են . . . :

Իբր ատաղին անգամ Հայաստան խնդրէ կ'յուզուէր, ամեն մարդ ծրագրէ և յիշատակէ պատրաստելու հեղինակ դարձած էր՝ Հայաստանի և Հայոց ազգի համար, առանց Հայաստանն ու Հայոց ազգի վիճակը ճանչելու : Զարմանալի չէր, որ ճիշտ այս սխալման մէջ էր Հայոց Պատրիարքարանն, որ խնդրոյն ղեկավարն էր :

Պատրիարքարանն Հայաստանի ինքնավարութիւն կամ բարենորոգումն կ'խնդրէր և Հայաստանը կ'անդամատէր պատմական, տեղադրական և վիճակագրական անդիտութեամբ : Մեր ըսածին ապացոյց են Յիշատակագիրներն, Ազգահամարներն և այլ ամեն տեղեկութիւնք, որոնք Պատրիարքարանի կողմէ տրուած են և միշտ վերաքննութեան ենթարկուած : Յիշատակագիրներու նկարագրած Հայաստանը բուն Հայաստանը չէր, այլ Հայաստանի քանի մի դաւաւներ : Ազգահամարն չէր ազգահամար Հայաստանի ամբողջ հայութեան, այլ քանի մի բազմահայ դաւաւաց : Այսպէս թերի էին և այլ ամեն տեղեկութիւններ :

Ինչո՞ւ արդեօք Պատրիարքարանն ու պատուիրակները կ'անդամատէին Հայաստանը : Ինչո՞ւ արդեօք ինչ ինչ դաւաւներ և Նիւրիկիան ու Ռուսահայաստանն անտեսութեան կ'տնային : Միթէ Նիւրիկիան և Ռուսահայաստանն կարօտ չէին բարենորոգման : Եթէ Թուրքիա պարտաւոր էր իր բաժնի Հայաստանը բարենորոգել, միթէ Ռուսաստան պարտաւոր չէր, որ յանուն Քրիստոնէութեան Պուլըրական նոր ինքնավարութիւն կ'կազմէր և չէր նշմարէր Հայաստանի այն մասն՝ որու ինքնավարութիւն պարզեւելու խոստմամբ իր հովանաւորութեան տակն առած էր և իր խոստումը տակաւին կատարած չէր : Միթէ Ռուսիոյ բաժնի Հայք աւելի՞ բարեբաղդ էին քան թէ Թուրքիոյ բաժնի Հայք : Ո՞ր քաղաքադէտը կամ որ ներհուն պատուիրակը լուծած է այս խնդիրը, որու մասին սակայն լուրջութիւն պահուած է Հայկական խնդրոյ յուզման բոլոր շրջանին մէջ :

Այլ—Ստէֆանօի գաշնադիրն յօգուած մի կ'պարունակէր, որ կը տրամադրէր Ռուսիոյ կողմէ հսկողութիւն և Թուրքիոյ կողմէ քառնորոգման խոստումն Հայաստանի այն գաւառներուն, որ սահմանակից էին Ռուսաստանին։ Սոյն նուրբ, չըսենք առձգական, քաղաքադիտութեան յօգուածն երկնուստ ներշնչեալ համարեցին մեր պաշտօնական մարմիններն և այնքան շտապան, որ մուցան Հայաստանի պատմական ու տեղադրական ամբողջութիւնը։ Անկէկոյ հեռատեսութեան շնորհիւ նոյն յօգուածէն ջնջուեցաւ ռուսական հրահրողութիւնը (որ նշանաւոր այլափոխում մ'էր) բայց ըստ տեղապրական հանգամանաց յօգուածը գրեթէ նոյնը մնաց, և մեր Արշութիները լուծիւն պահեց ինքեանք։

Ուստի իր անորոշ և անզոյն քաղաքադիտութեամբ ոչ միայն անորոշ մնաց այս նշանաւոր կէտը, այլ ի ցաւ սրտի բոլոր Հայոց, Հայաստան ըսելով մի միայն քանի մի գաւառներ հասկըցաւ և այնքան յառաջ գնաց իր սխալման մէջ, որ վերջերս մի միայն սոյն մի քանի գաւառաց համար կուսակալութեան ընտրելի առաջարկեց Ասեմ։ Նուպար փաշան, եթէ ստոյգ է լրացիրներու հրատարակութիւնն այս մասին, թէև անստուգութեան հերքումն չտեսանք տալիս։

Մենք տեսնելով թէ՛ մեր քաղաքագէտներն աւելի ներբողներէ կ'ախորժին քան թէ անաչառ ու հանրաշահ քննադատութիւններէ կ'օգտին, գրեթէ լնդհատած էինք մեր դիտողութիւնները, բայց այժմ կ'տեսնենք որ Թիֆլիզի Մեղան իսկ, որ ներբողեան կարգացողներէն էր, իր սօսական Սօխանէքաւ սօսաւիւններով, իր ներկայ 170 թիւին մէջ, Պատրիարքարանի մատուցած վեց գաւառներու (Կարնոյ, Ասնայ, Սերաստիոյ, Քարբերդի, Տիզրանակերտի, Հալէպի) մարդահամարն քննադատելէ ետք՝ այսպէս կ'գրէ. «Եթէ Պատրիարքարանը ցոյց է տալիս Հալէպի գաւառում բնակող Հայերի հաշիւն, ինչմը Կիլիկիայի, Տաւրոս լեռան վերայ Հայերի՝ Զէյթունցիների հաշիւը չէ ցոյց տալիս։ Անտարակոյս Հայաստանի վերանորոգութիւնը հաստատելու խնդրումն աւելի իրաւունք ունի Կիլիկիան ինքնավարութեան վերայ և միթէ պէտք է նրան մոռանալ, որ Արեւմուտքին աւելի մօտ է։ Վերջին Հայաստանն — Կիլիկիան էր։»

Եթէ ռուսական դրաքննութեան խստութիւնը յիշեալ լրագրի բերանը փակած չլինէր, թերևս բացարձակապէս պիտի գրէր

Թուրքիոյ հայ քաղաքագէտներ, դուք ոչ միայն Ալեքիկիան ի բաց թողած էք : այլ և Հայաստանի բուն սիրտը, բուն կեդրոնը — Արարատը՝ մոռցած էք, որ թերևս իւր միւս մասին չափ կարօտ է քարենորոգման :

Եթէ Մէլան յայտնապէս կարող չէ դրել, մեր քաղաքագէտները պարտաւոր էին զգալ և ըմբռնել բուն հայկական խնդիրը : Վասն զի նոյն լրագրի 168 համարէն պարզապէս կ'տեսնուի, որ մինչև ցարդ՝ Տաթաւազներ, Մալաթիաներ և այլ աղանդաւորներ կը դադրէին կամ իբր թէ Ռուսաստանէն կ'աքսորուէին Արարատեան գաւառը, Շիրակ և Վարս, իսկ հիմակ ուսական լրագիրներ, մանաւանդ Պօլեադուին հրաւեր կ'կարգայ բուն Ռուսերուն որ դադրեն Ռուսահայաստան, որպէս թէ մահաժողովան տարրի դէմ քրիստոնէական տարրը կարող լինի զօրանալ : Միթէ քրիստոնեայ չէին այն Հայերն, որ (կարսի կամ Շիրակայ նահանգը Ռուսիոյ անցնելէն ետև) փափաք յայտնեցին Արարատեան զանազան գաւառներէն (հոգեբուն պալատութեան առթիւ) դադրել ի Շիրակ և այն տեղ բնակութիւն հաստատել, և սակայն արդիւրեցան տէրութեան կողմէ : Ինչո՞ւ Հայք կ'արգելուին իրենց հայրենիքն և իրենց եղբայր մօտ գադրելու, մինչդեռ Ռուսներուն հրաւեր կ'կարգացուի դադրել իրենց դարաւոր հայրենիքէն — Ռուսաստանէն (որ ընդարձակ հողեր ունին և կալուածներ) և բնակութիւն հաստատել Հայաստան :

Ոչ թէ քաղաքադիտական կորովաբիւր աչք, ոչ թէ Զբօնի ճշմարտութիւն, այլ հասարակ, պարզ աչք մը բաւական է այդ դարձուածները նշմարելու և անոնց ներքին խորհուրդն ըմբռնելու. և սակայն մեր մէջ դաս մը քաղաքագէտներ թերևս դիտմամբ կոյր ձևացան, կամ խնդրոյն լոկ մի կողմը նկատեցին, չերկբայելով բնաւ, որ այս միակողմանի նկատումով իրենց բոլոր հաշիւները կարող էին ծուռ ելնել, քանի որ անոնց հիմը թիւր էր :

Տարակոյս չկայ, որ եթէ Հայաստան չօջոտուէր, եթէ Ռուսահայոց աղէտներն ու ազդութեան սպառնացող վտանգն իսկութեամբ ներկայացուէր ուր որ անի էր, Հայք աւելի համակրութիւն պիտի վաստկէին Եւրոպայի առջև, քան թէ միայն Այլ-Ստեֆանօի խայծը կուլ տալով և Հայաստանի մի կարևոր մասը մոռացման մէջ թաղելով :

Եթէ առաջուկ մեզ որ անհնար էր այս կերպարանով ներկայել հայկական խնդիրն Եւրոպիոյ, քանի որ յաղթական Պետու-

թեան մը զինուոյ շառաչիւնը դեռ ևս գահլիճներու ականջները կը խլայցնէին, կ'հարցնենք թէ ո՞վ կը կարծէր որ այդ յաղթական տէրութիւնը Պէրլինի Վեհաժողովին առջև պիտի խոնարհէր և Այի-Սաեֆանօի դաշնագրի արամագրութեանց փոփոխութեան պիտի հպատակէր, ո՞վ կ'կարծէր որ Յունաստան իր սահմանները պիտի ընդարձակէր, թէև այդ ընդարձակումն ինքնին Ռուսիոյ համասրաւական միտումներուն հակառակ էր, և միթէ աւելի բնական չէ՞ր Հայոց համար պահանջել տէրութենէ մ'այն ինքնօրինութիւնը, զոր ինք յանուն Քրիստոնէութեան ուրիշներու կ'բաշխէր, միթէ բնական չէ՞ր որ Հայաստանի այն սահմանները մանաւանդ որ ճնշման ներքև կ'գտնուէին և զինու զօրութեամբ կ'առնուէին, բուն տէրերուն յանձնուէին, միշտ յանուն ճնշեալ ազգայնութեանց՝ որոց ախոյեան կ'կանգնէր յաղթական տէրութիւն մը։ Եւ ենթագրելով իսկ որ այդպիսի առաջարկի մ'ընդունելութիւնն երկրայեւլի, անկարելի էր, կ'հարցնենք որ զոնէ բարոյական աւելի մեծ արիութիւն, ընդհանուր ազգայնութեան աղէտից աւելի խոր զգացողութիւն չըպիտի ցոյց տուած լինէին Հայք, և հետևապէս ճշմարտասիրութեան և հայրենասիրութեան ողոյ աւելի զօրաւոր և անկասկածելի ապացոյց մը բոլոր աշխարհի առջև արտայայտած չըպիտի լինէին, որով աւելի մեծ սքանչացում գրգռելով միթէ աւելի իրական համակրութիւն չըպիտի վայելէին եւրոպական տէրութեանց և նոյն իսկ Օսմանեան տէրութեան առջև, որ անտարակոյս չպիտի դանդաղէր տալ՝ ըստ վճռոյ Վեհաժողովի, ինչ որ իրեն գրակից տէրութիւն մը տալու տրամադիր երևէր անկեալ, թշուառ, այլ հաւատարիմ, համեստ ու պարկեշտ ժողովուրդեան մ'որ իր փափաքները բացօթոշ կ'յայտնէր և որ միայն կ'ուզէր իր հայրենեաց մէջ հանդարտ, ապահով ու չէզոք զրութեան մէջ աշխատիլ՝ պաշտպան տէրութեանց հովանաւորութեան ներքև, տէրութիւններ՝ որ հայկական խնդրոյն այս կերպ լուծման մէջ պիտի դանդախ նաև իւրաքանչիւրն իր շահը, վախճան տալով պարբերաբար Արևելքն յուզող հակառակութեանց։

Ինչ ցաւալի երևոյթ մը ազգային կենաց մէջ։ Հայկական խնդիր կ'աղաղակենք, Հայաստան կ'զօշենք, և սակայն Վիլիկիա և Արարատը ջնջած ենք մեր քաղաքադիտական աշխարհագրութեան քարտիսէն։ Վ'կարծենք թէ Եւրոպայի հասկըցող ցած ենք Հայաստանն ու հայկական խնդիրն, և սակայն դեռ մենք հասկընալու կա-

րոտ չենք : Միթէ ցաւ չէ՞ , չըսեմ անպատուութիւն , որ անկլիական հիւպատոսները ստիպուած են մեր մարդահամարը վերաքննել , մեր պուած տեղեկութիւնները մաղէ անցընել , մեր հանգամանայ ինքնագովութիւնները զեղջել , մեր դաւառայնոց բարոյական ու մտաւորական վիճակը քրդականին հաւասար գտնել , մեր աշաց արտսուքը չորբել , , , : Երանի թէ Հայաստանի աշխարհադրութիւնն ևս վերակազմէին , որպէս զի Հայաստան անունն անփոփոխ մնար իր ամբողջ նշանակութեամբ և չյատկանար միայն այս ինչ կամ այն ինչ դաւառին :

Խորին վիշտ կ'զգանք այս դիտողութիւնները գրելով , վասն զի ակներե կ'տեսնենք , որ հայրենագէտ չլինելու առթիւ , որչափ որ քաղաքացէտ ձեանանք , դարձեալ խաբուած ենք , և անշուշտ ներքողներու ձայնն ու շշուկը դադրելէն ետք , պատմութիւնը պիտի դատապարտէ մեր խորին անքաղաքագիտութիւնը հայկական խնդրոյն նկատմամբ , և պիտի զարմանայ թէ ինչպէս Հայք չըրին ինչ որ պարտ էր պնայիսի պարագայից մէջ՝ որ ստէպ չին պատահիր :

ԿՐԹՈՒԹԵԱՆ ՆՈՐ ԵԱՐԺՈՒՄ ՄԸ Ի ՄԱՐԱԶ

. . . Խմբագիր ,

Մարաշէն ցարդ առած տեղեկութեանցդ մէջ , դեռ քաղաքիս ղեղեղիկ սեռի դաստիարակութեան մասին չտեսանք նիւթ մը , որ յուզէր և խրախուսէր սոցա նորարծարծ եռանդն ու ջանքը : Տարիէ մ'ի վեր՝ Գերմանիկ (Մարաշ) նոր քայլ մ'առաւ . կրթութիւնը՝ որոյ կարեւորութիւնը մի միայն արական սեռին համար էր զգալի , աւելի ընդարձակեց իր սահմանը . անչքութեան և արհամարհանաց մասնուած սերունդ մը , մարդկային ազգի բարդաւաճման միակ տարրն ու պատճառը , թոթվեց այսօր իր լուծը , զգաց որ ուսումն , կրթութիւն , յառաջագիմութիւն իրեն սեպհական են , միայն իրեն վերապահուած է ստեղծել , ինչպէս նիւթապէս , նոյնպէս և բարոյապէս՝ մարդկութիւնը , զլացին անդաստիարակ , ժամանակաւ աղի :

տութեան շղթայից մէջ պրկուած մայրեր, որ իրենք պարտին լինիլ վերանորոգին անկեալ ազգութեան, վերջապէս իմացան որ դաստիարակութիւնն հարկ է որ իրենց մէջ նախ ներմուծուի մանկութիւնը մօրը կաթին հետ, իր խանձարութիւն մէջ այսուհետեւ մտային, բարոյական կենաց կաթն ալ պիտի ծծէ . . . : Մարաշ կերպարանափոխուեցաւ, կ'ըսեմ, առանց չափազանցութեան. հէրիք է որ այժմ սկզբունքն հիմնուեցաւ, գործն սկսած է. գործ վսեմ, իր բոլոր քաղաքներ, կրթութիւն իդական սեռին . . . : Արտաքին շարժմանց լուրերն իսկոյն արձագանք գտան քաղաքիս երկու սեռից մէջ եւ. արք մի կողմէն, կանայք միւս կողմէն գործելու պէտքը տեսան. ընկերութեանց օգուտը, նպատակը մուտ գաւա մեր մէջ, ալիք մ'է, յուզեց բոլոր անտարրեր սրտերը, և ցունց տուաւ հասարակութեան, կանայք, ընկերութիւններ կազմէն, հրաշք պիտի համարուէր ասկից քսան տարի յառաջ. և արդարեւ չէ՛ հրաշք, նոքա քան զմեզ առաւել վշտանան, տեսնելով կրթութեան բացակայութիւնը՝ կարեւոր տարեր մը մէջ. յիրաւի մեծ ուրախութիւն է մեզ, զոր Ձեզ յայտնել երջանկութիւն կը համարիմ ինձ. ամբողջ քաղաքը, վեց թաղերուն մէջէն մանաւանդ Ս. Քատասուն Մանկանց, Ս. Ստեփաննոսի, Ս. Գէորգայ, Ս. Աստուածածնայ և Ս. Կարապետի թաղերը՝ ժիր մեղուաց նման կը դիմեն թէ՛ իդական և թէ՛ արական, առանձինն կեդրոններու մէջ դումարուելու. հայ մայրերուն մէջ կը փայլի իր ազգասիրութեամբ Ազնուափայլն Տիկին Մայրիկ Մ. Չօրպաճեան, որ իստաղդաց ընկերութեան պէտքը և հիմնադիրն եղաւ Ս. Ստեփաննոս եկեղեցւոյ Հայուհեաց անդրանիկ ընկերութեան. իսկ իր յարաբոն ջանքովն ու աշխատասիրութեամբ լսմենէն աւելի քաջալեր կարգաց հայ մարց, Համեստուհի Տիկին Թ. Գէորգ Մուրատեան, որոյ արթուն և եռանդուն ատենապետութեան ներքե կը զանուկն այսօր 300էն աւելի մայրերու և քոյրերու բազմութիւն մը, որոց միակ նպատակն է թաղիս մէջ բանալ վարժոց մը օրիորդաց համար : Ահա երկու մեծ ընկերութեանց հրահրողութեան տակ կը կառավարուին Ս. Գէորգայ և միւս թաղից ընկերութիւնք, յորոց Թօփալեանց ազնիւ գերդաստանէն երկու քոյրեր ջերմ սիրով կը ջնան 'ի դաստիարակութիւն աղջկանց : Զմուռնամբ յիշել, որ սոյն ընկերութեանց ամբողջութիւնը Կ. Պօլսոյ Ազգանուէր Հայուհեաց ընկերութենէն հրաւիրուեցաւ ճիւղ հաստատելու, ընկալաւ հրաւերն և սակայն դեռ այս մասին ստոյգ

պատասխան մը չառաւ : Ամեն ինչ նոր սկսաւ . դրամագլուխը հետ-
զհետէ ստուարանալու վըայ է . օրէ ցօր աւելի կ'առաջագիւնն . կի-
րակի օրերը կը հաւաքուն եկեղեցեաց մէջ լսելու ազգային , կրօ-
նական և մանաւանդ տնային կարգադրութեանց վերաբերեալ խորա-
ներ և ճառեր :

Այսպէս ահա կ'աճին հետզհետէ դաստիարակութեան , ուսման
և հայրենասիրութեան համար վառ սիրտ տաժող անձերը . այլ ևս
յուսամբ որ հայ աղջկունք չախտի դիմեն ուսումնառութեան՝ Մի-
սիօնարաց և Պրանչիսկեանց վարժոյները , ուր ընկերութեանցս կաղ-
մակերպութենէն յառաջ մեծամասնութիւն Լուսաւորչական էր կըր-
թուող աղջիկներէն : Յուսալիւր կը ջանամբ , շնորհիւ այս նորա-
ծիլ ընկերութեանց և մանաւանդ Արժ. տէր Արաքսեալ քահանայի
Աիւլիւզեան , որ իր օգտաւէտ քարոզներով միշտ կը աքնի օտա-
րամուտ թոյներն արգիլել մուտ գտնելէ և տարածուելէ մեր մէջ :
Տեսնեմք , ապագային մեծ մեծ յոյսեր կը խոստանայ այժմ իղական
սեւը , տեսնեմք և յուսով սպասեմք :

Ազգասէր աէր , բարեհաճեցէք սոյն յօդուածին մի անկիւն շնոր-
հելու պատուական ամսաթերթիդ մէջ 'ի խրախոյս յառաջգիւմասէր
կանանց ընկերութեան և 'ի յարատեւութիւն :

Մնամ միշտ փափարող բարեկամութեանդ .

Մարաշ , 3 սեպ. 1881 Տ. ՂԵՒՈՆԻ ՔԱՀ. Տ. ՆԱՀԱՊԵՏԵԱՆ

ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ

ԸՍՏ ԵՐԵՒԱՆԻՆ՝ Եւրոպա դեռ շատ ժամանակ կատարեալ
խաղաղութեան երես չախտի տեսնէ , թէ և տաս քսան տարիէ ի վեր
տէրութիւնները խաղաղութեան դաշնադիր կ'ստորագրեն , քանի որ
մի շատ քաղաքական կնճռոտ խնդիրներ արդարութեան օրինաց հա-
մեմատ լուծուած չեն , և շատ անգամ պատերազմի կրակը կ'բռնկի
ճիշտ այն կողմն որ ամենէ աւելի ապահովութեան մէջ կ'երևէր :
Այսպէս կ'ուզէ արդի գիւնացիտութիւնն՝ որու առջև ժողովուրդ-
ները ճատրակի քարեր են , զոր ըստ հաճոյս կ'շարժէ , մերթ ա-
ռնեց մոլեռանդութիւնը , մերթ ազատասիրութեան հակումները , մերթ

շահերը զրդուելով՝ և յետոյ ամենուն վրայ իր թաւաւ թաթը ծանրացնելով՝ նման հեզ և հլու Յակոբին որ Խառն ժառանգութիւնը և հօրն օրհնութիւնը կրաւելու հնարը գտաւ : Գարատաղի լեռնացին յուզեց Թուրքօ-Ռուսական ահեզ պատերազմը , այսօր արաբական մի քանի վայրի ցեղեր կ'զրդուեն այն տէրութեանց մտահոգութիւնն որ Միջերկրականի վրայ շահեր ունին , վաղն եղիպտական նոր դժտութիւն մը կրնայ եւրոպական , մանաւանդ Ֆրանսայի և Անկլիոյ մէջ բռնկել կայծ մ'որ կրնայ արեւելեան նոր հրդեհ մը պատճառել և այրել այն տուններն որ խախտ հիմ ունին և փայտեայ են : Եւ արդարեւ՝ ինչպէս Թունուզի ներքին խռովութիւններն , որ կրնան ծանր կերպարան մ'առնուլ և միջազգային կնգրոյ մը վերածիլ , նոյնպէս եղիպտական կնճիռն , որ արդէն մեծ մտահոգութիւն կ'առթէ քաղաքագէտներու , թերեւ մօտաւոր ապագայի մը մէջ նոր քաղաքական վէճերու տեղի տայ , որքան որ այժմ առերես հաշտ կ'երևին երկու տէրութիւններ , որ ամենէ աւելի մեծ շահեր ունին Խլիպտոսի մէջ : Օսմանեան տէրութիւնը՝ հաշտարար ողուով կ'շարժի և երկու պատգամաւոր կ'ըրկէ անդ որ պաշտօն ունին Խտիվին բարոյական նեցուկ լինիլ , մինչդեռ եւրոպական Եւմտից Յանձնաժողովին դործը յաջողութեամբ պսակելու համար Բ. Դունէն ամեն պաշտօնական դիւրութիւններ կ'ընդունի , և թերեւ այս յաջողութիւնը ձեռք ձգուի , եթէ Ռուսիա՝ իր կողմէ դժուարութիւններ չհանէ , պատերազմի տուգանքի պատրուակաւ : Պ. Թորների միջամտութեամբ : Իսկ Փոքր Ասիոյ և ի մասնաւորի Հայաստանի հիմնական բարենորոգումներու դործն առ այժմ կ'յետաձգուի և վերստին քննիչ պատուիրակ մը Փոքր Ասիա ուղարկելու կ'եղրի , այս տարբերութեամբ որ քան զԱպէտտին փաշա լիազօր իշխանութիւն պիտի ունենայ ի պաշտօնէ անօրինել ինչ որ պարտ է , և ի բնէ պիտի լինի արդարասիրութեան և անկողմնակալութեան հակամէտ : Փափաքելի էր որ մեր Պատրիարքարանն ալ , եթէ ոչ հիմնական , դէթ օրըստօրէական բարենորոգումնք ընելու համար ազգային լիազօր պատուիրակ մը հանէր Ս. Երուսաղէմի վանքն՝ ուր Միաբաններն ապստամբութեան և անիշխանութեան մէջ են , Մուշ , Կիլիկիա , Վան , Ս. Էջմիածին և բոլոր այն հաստատութիւններն ու դաւառներն՝ ուր վանական ու առաջնորդական ղեղձմունք յետին ծայրն հասած են : Բայց՝ ըստ Սօսիւնի՝ այս ազգընդդէմ շարժումները չպիտի դադրին մինչև որ 617 յօդուածը չգործադրի : Ուստի սպասենք . . . միայն

ուրիշ ազդեր կ'գործեն . արդէն Յոյն Թեսալիոյ տէրն են , և սահմանադժի պզտիկ Կնճիւ մը ծաղեւով թերեւ Վօլոսը չառին : Գերմանիոյ և Ռուսիոյ կայսերաց տեսակցութեան , որ բոլորովին ի դերեւ հանեց Ֆրանսո-Ռուսական նիզակակցութեան մը հաւանականութիւնը , պիտի յաջորդէ , յայտնի չէ երբ , Ռուսիոյ և Աւստրիոյ կայսերայ տեսակցութիւնն , որոնք արդէն զանազան ենթադրութիւններու առիթ կ'լինին և նոր քաղաքական դժուարութիւններու նշաններ կ'համարուին , թէ և այս իրաւ է որ Կայսրներու սիրոյ համըղութենն ու արտօսութիւնը՝ ստէպ ժողովրդոց մէջ թնդանօթներու որոտման և արեան հեղեղներու կ'փոխուին , մանաւանդ երբ Պիսմարկ իշխանն իր ճգնարանը՝ Վարձին , կ'քաշուի , աւելի ահարկու կ'դառնայ և կ'կարծուի թէ իր քաղաքական մարտիոցը պայթուցիկ ռումբերով կ'զինէ : Ռուսիա Նիճիլէշէ և Նիճիլէշէներու դործերով կ'զբաղի , և նոր հիմնարկութիւն մը , Սաբբ-Եզբայր-Բէն անուամբ կ'կազմուի որպէս զի յեղափոխական ընկերութեանց գէմ կուռի զաղանապէս և անոնց պարագլուխները ձեռք ձգէ : Նոյն միջոցին բոլոր Ամերիկա և ամեն աղատասէր ժողովուրդ և իշխան կ'ողբայ Միացեալ Նահանգաց Նախագահի մահն , և անէծք կ'կարգայ իր մարգանգանին գէմ , որ արդէն Վօլինկոբնի երկուեալ դատաւորներու վճռով մահուան դատապարտուած է և անտարակոյս իր արժանաւոր պատիժը պիտի կրէ , վասն զի ոչ միայն անուանի Հասարակապետութիւն մ'իր առաջին քաղաքացիէն , այլ և մարդկութիւնն արդարասէր , բարի և ընտիր մարդէ մը զրկեց :

ՎՐԻՊԱԿ

Նախորդ ամսադրոյն մէջ (երես 302) Մարտիլիոյ հայկական մասերան հաստատութեան համար՝ հանդանակողաց ցանկին մէջ սխալմամբ 300 ֆրանք նշանակուած է Մեծ. Յարութիւն Մաքսուտօֆի անուան առջև , մինչդեռ պէտք է լինի 500 ֆրանք . Նոյնպէս մեր նոր ի նորոյ ստացած տեղեկութեանց նայելով՝ ոչ միայն հանդանակողները տարուէ տարի յատուկ գումար մը եկեղեցւոյ ծախուց համար վճարելու ստորագրած են , այլ և Մարտիլիոյ ամեն աղքատին՝ ըստ կարողութեան՝ պիտի մասնակցի այս ծախուց , այնպէս որ տարեկան հաստատ գումար մը , 3,000 ֆրանք , ապահովուած է :

Խմբագիր-Տնօրէն Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

Ա. Զ. Դ.

ԵՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՄԼՈՅ Գործակալութիւնը պատիւ ունի ծանուցանել Երզոյ Հասարակութեան թէ այս անգամ ստացած է Սեպտեմբերի ամսաթերթն՝ զոր ձեռնարկած է ջրուել Պատ. Բաժանորդաց:

ԵՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՄԼՈՅ Սեպտեմբերի ամսագիրը կը պարունակէ. Ուղեորութիւնն ՚ի Կ. Պօլս (Գր. Չիլենկերեան), Իժ նաճակները (Յարոյ), Քանի՜ ճի խոտ հանանց անգործութեան հասին (Տիկին Ս. Տիւսար), Եւք. Պարսիարտարանի Հայաստանը, Արմութեան հոր շարժումն ճի ՚ի Մարաշ, Քաղաքական:

ԵՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՄԼՈՅ Գործակալութիւնը հրաւեր կը կարդայ բաժանորդ գրուիլ փափագողաց որ ղիմեն Ալաթա, Աէօլէ օղլու խան, թիւ 13, ՚ի զրասնեակ Սիւսցեալ Բնկերութեանց, որք Խմբագրութեան կողմանէ կընդունին մի որոշ գումար իբր նուէր: